

TARJÁNYI SÁNDOR

A FŐVÁROSI MUNKÁSSÁG HELYZETE ÉS FORRADALMASODÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT

A múlt század utolsó negyede a kapitalista főváros kialakulásának időszaka. A gyáripár a szélesedő belső piacra támaszkodva, kihasználva a főváros kedvező tőke- és hitelviszonyait — a jelentős bankok itt találhatók —, a városi adottságokat, a kiépített vasúthálózatot, a kereskedelmi központ jellegét, mely egyaránt megkönnyítette a nyersanyag beszerzést, és a kész termékek értékesítését, nem utolsósorban a tömegesen jelentkező olcsó munkaerőt, addig nem tapasztalt fejlődést ért el.

A századfordulón a főváros az országnak már nemcsak igazgatási és politikai központja, hanem az ország gazdasági életének is meghatározója. A gyáripárban foglalkoztatottak majd $\frac{1}{4}$ -e a fővárosban dolgozik.

A főváros fejlődését a demográfiai adatok szemléletesen mutatják. A három város: Buda, Pest és Óbuda — egyesítése idején a mai város lakossága 300 000, 1910-ben már több mint egymilliószázezer. A főváros népességének szaporodása 3—4-szerese volt az országos átlagnak. 1880—90 között 36,6%-os a fejlődése az országos 9,1%-al szemben, 1890—1900 között 44,8%-os a 8%-kal szemben.¹

Ez a szinte *amerikai* ütemű növekedés elsősorban betelepülésből adódott és csak mintegy $\frac{1}{3}$ -ad részben a természetes szaporulatból. 1910-ben a peremvárosok nélküli főváros 880 371 lakójából csak 311 107 budapesti születésű, a többi az ország különböző, sőt a Monarchia más területéről származott.² Ez az adat jellemzően mutatja, hogy néhány évtized alatt a fejlődő kapitalista ipar milyen mérvű munkaerőre támaszkodhatott és ezzel összefüggésben milyen belső piac biztosította a termékek megvásárlását.

Jórészt ebben az időben alakultak ki vagy indultak rohamos fejlődésnek a főváros körüli települések is. Kispesztnek pl. 30 000, Erzsébetfalvának 31 000, Újpestnek 55 000, Rákospalotának 25 000 lakója van már 1910-ben. A mai Budapesthez tartozó települések lakossága 227 257 már ekkor,³ egy emberöltővel előbb még csak néhány tízezer, pl. Újpest lélekszáma 6722, Rákospalotáé 3458 a kiegyezés idején. Kispeszt és Pesterzsébet lakossága ekkor még csak néhány száz.

Összehasonlításként néhány város adatai: a főváros a XVIII. század végén (Buda és Pest együtt) 47 290, Debrecen 29 153, Pozsony 26 898, Szeged 21 519, Szabadka 20 708. 1830—1910 között az arány még erősebben a főváros javára billent. 1830-ban 13 városa van az or-

¹ *Farkasfalvi Sándor*: Bp. gyáripára az 1921—26-os években. Bp., 1928. Statisztikai Közlemények. 56. 12—15. o.

² Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1913—1920. XII. évf. Bp., 1932. Későbbi helyesbítés után a pontos szám: 881.601.

³ Az 1910-es népszámlálás adatai. Bp., 1912. I. 190—98. o.

szágnak 20 000 lakoson felüli lélekszámmal. Ezeknek lakossága 80 év alatt a következőképpen alakult:

	1830	1857	1869	1890	1900	1910
Brassó	22 476	26 826	27 766	32 549	36 646	40 622
Buda és Pest	101 127	186 945	270 685	505 763	732 322	881 601
Debrecen	48 840	36 283	46 111	58 952	75 006	92 088
Hódmezővásárhely	29 507	42 501	49 153	55 626	60 883	62 465
Kecskemét	35 568	39 434	41 195	49 600	57 812	66 977
Makó	20 644	25 595	27 759	32 669	33 722	34 893
Miskolc	26 679	17 472	21 535	32 288	43 096	51 487
Pozsony	35 254	43 863	46 540	56 048	65 867	77 953
Szabadka	32 984	53 499	56 323	73 526	82 122	94 952
Szeged	32 725	62 700	71 022	87 410	102 991	118 147
Szentes	20 060	20 094	27 658	30 797	31 308	31 424
Székesfehérvár	20 069	18 399	22 683	28 942	32 167	36 541
Zombor	21 086	22 436	24 309	26 942	29 609	35 550

Ha ehhez még hozzászámítjuk a peremvárosok több mint 220 000 lakóját, mely szintén erre az időszakra esik, akkor az arány eltolódása még szembetűnőbb.⁴

A főváros az ország egyéb területeihez viszonyítva gazdaságilag fejlett, mind az előállított termékmennyiség, mind az iparba fektetett tőkék összege, mind az iparban foglalkoztatottak száma tekintetében. A fővárosba tömörült iparágak más európai nagyvárosokhoz viszonyítva is jelentős szerepet játszanak. Főleg a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak, de a gépipar is, főként a közlekedési eszközöket gyártó ipar fejlődött. Budapest pl. a századfordulón a kontinens legnagyobb malomvárosa, 1910-ben 7,5 millió q gabonát dolgozott fel, 200 000 hl szeszt gyártott és 800 000 hl sört. A főváros lakosságának ellátására a 3 légszeszgyár évi 54 millió m³ gázt termelt, a 8 téglagyár 180 millió db téglát gyártott. Az erőgépek lóerő száma 10 év alatt több mint 200%-kal nőtt⁵ és megközelítette az 1 millió lóerőt, a fővárosban levő vasútvonalak hossza 20 év alatt több mint 200 km-rel nőtt.⁶ A fővárosi iparban foglalkoztatott munkások száma 1910-re, 10 év alatt majd felével szaporodott, 109 372-ről 152 436-ra nőtt.⁷ Ha ehhez hozzávesszük a közlekedésben s a postánál dolgozó 20 165 munkást, különböző helyeken dolgozó napszámosokat, akkor látjuk, hogy a fővárosi keresettel bíró lakosság (492 975 és a peremvárosok 41 432) fele, 260 015 a munkás.⁸

A koncentráció is fokozottabb, mint az országos átlag. A nagybankok és a hozzájuk tartozó érdekeltségek zöme is Budapesten van. A 20 munkáson felüli vállalatok száma 1900-ban az országban 2049, Budapesten 622, ez az arány már 1910-ben 3749 és 1296.⁹

Az 1000-nél több munkást foglalkoztató üzemek száma országosan 32, ahol 63 633 munkás dolgozik és ebből fővárosi üzem 14, ahol 30 104 munkás dolgozik 1910-ben, mely szerint a legnagyobb tőkés gyárak 43%-a Budapesten van, és itt a nagyipari munkásság majdnem fele dolgozik.¹⁰

⁴ *Thüring Gusztáv*: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. Városi Szemle, 1911. júl-aug.

⁵ *Sipos Aladár*: Budapest gyáripara. 1919—1933. Tanulmányok Budapest múltjából. XIII. Bp., 1959. 477. o.

⁶ *Thüring Gusztáv*: Budapest félszázados fejlődése 1873—1923. Bp., Stat. Közl. 53. 119. o.

⁷ Az 1910-es népszámlálás adatai. Bp., 1914. III. 198. o.

⁸ Ua. Bp., 1913. II. 386. o.

⁹ *Laky Dezső*: Bp. székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig. Bp., 1927. Stat. Közl. 55—2.

¹⁰ *Berend Iván—Ránki György*: Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában Bp., 1955. 76. o.

Az egyes iparágak között is a vas-, fém- és gépipar a legkoncentráltabb, ahol a munkásság zöme 500-on felüli munkást foglalkoztató gyárakban dolgozik, 44 231 munkásból 24 863.¹¹ A fővárosi gyáripari munkásság a pestkörnyéki munkásokkal együtt az ország gyáripari munkásságának kb. 30%-át tette ki. Ez a tendencia még fokozódott az 1910-es évek első felében, amidőn a magyarországi uralkodó osztály a Monarchia vezető köreivel együtt a háborúra készülődött. Főleg a hadi jellegű iparágak fejlődtek rohamosan, melyet a kormány is támogatott, és a bécsi hadügyi vezető réteg is bátorított.

A monopolista tendenciák megerősödésével együtt a magyar munkásság osztályra szerveződésének folyamata is ez az időszak. Már a múlt század 80-as éveinek végén és a 90-es évek elején befejeződött ez a folyamat. A szociáldemokrata párt tömegpárt lett, kialakultak a szakmai szervezkedés központjai, a tudományos szocializmus a magyar munkásság gyakorlatát mind jobban áthatotta. Ez a fejlődés elsősorban a fővárosban érzékelhető legjobban. A századforduló után a fővárosi munkásság gazdasági harcai, politikai akciói bizonyították, hogy a szocializmus eszméje Budapest munkásságánál megfelelő talajra talált. Olyan események igazolták ezt, mint az 1905–7-es évek kormányzati válsága idején a választójogért folytatott hatalmas tömegakciók és az első világháború előtti fővárosi munkásmozgalom legnagyobb jelentőségű eseménye, az 1912. május 23-i tömegdemonstráció.

A századforduló idejére kialakultak a munkásság szervezeti keretei is. Az SZDP központja és az 1899-ben létrejött Szaktanács is a fővárosban székel. Itt alakultak ki a szakmák központjai, a jelentősebbeknek pl. a vasasoknak, építőknél, nyomdászoknak már székházuk is van.

A mozgalom központja is a főváros lett és ez is hatást gyakorolt a szervezkedés szélesedésére, a pártmozgalom, a szakmai mozgalom erősödésére. A bérharcok irányításában és eredményeiben jelentős szerepet játszott az a tény, hogy a mozgalom fő erői a fővárosi munkásság soraiból kerültek ki.

Közben az uralkodó osztály a háborúra készült. Olyan intézkedéseket hoztak, melyek lehetővé tették a gazdasági élet teljes militarizálását. Kivételes intézkedések megtételére hatalmazták fel a kormányt, mely a belső terror fokozásának a lehetőségét teremtette meg. Az 1912. évi LXIII. tc., a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvény feljogosította a kormányt, hogy „nemcsak háború, hanem háború fenyegető veszélye esetében is elrendelheti a kivételes hatalmat.” A törvény teljhatalmat adott a kormánynak a csendőrség igénybevételére, az önkormányzatok felfüggesztésére, gyülekezési és sajtószabadság korlátozására, a katonai bíraskodás kiterjesztésére. A hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. tc. a háborús gazdálkodást szabályozta. E törvény alapján az ország férfi lakosságát katonai ellenőrzés alá lehetett vonni, a katonailag fontos üzemekbe katonai parancsnokot lehetett helyezni. A munkásra katonai fegyelmet erőszakolhattak, az üzemek tulajdonosát arra kötelezhették, hogy az üzemet a személyzettel együtt a katonaságnak adja át.¹²

Ilyen előkészületek után következett be a trónörökös meggyilkolása Szarajevóban, 1914. június 28-án, mely jogcím volt a háború kirobbantására.

A világ újrafelosztásáért folytatott első imperialista világháború valamennyi imperialista ország érdekeit érintette. A Monarchia, benne a magyar uralkodó osztály is, a háború útjára lépett. Kezdetét vette a 4 évig tartó háború, mely a benne részt vett országok népei, benne a magyar nép számára is, mérhetetlen nyomorúságot hozott és óriási áldozatot követelt.

Az SZDP 1914. július 25-én nyilvánosan állást foglalt a háború ellen. „Nem akarunk háborút!” című vezércikkben helyesen az osztrák-magyar imperializmus háborújának nevezte a Szerbia elleni ultimátumot.

A hadüzenet után azonban arra szólította fel a munkásokat, hogy a megpróbáltatásokat viseljék el és a válságos helyzetben ne akarják kritikával megnehezíteni az intézők dolgát. Néhány nap múlva már az imperialista háború aktív támogatásáig jutott el és „civilizációt

¹¹ Fővárosi statisztikai évkönyv i. m. 176. o.

¹² Magyar Törvénytár. 1912. LXIII és LXVIII. tc.

védelmező” misszióként magasztalta a háborút. Állásfoglalásával az SZDP a munkásság félrevezetését szolgálta és nagyfokú tanácstalanságot okozott a munkásság soraiban.

A háborús gazdálkodás hatása a budapesti ipar szerkezetében

A kormány a hadüzenet után nyomban élt a kivételes törvények adta lehetőségekkel. Kezdetben főleg a nemzetiségi vidékek lakosságát akarta megfélemlíteni, majd fokozatosan az egész országra kiterjesztette az intézkedéseket. Megkezdték a férfilekosság katonai szolgálatra való behívását és intézkedéseket tettek a hadműveletek sikerei érdekében a hátsó gazdasági potenciáljának fokozására. A Monarchiában is fokozódtak a gazdaságban az államkapitalista tendenciák a háború érdekében. Az állam folyamatosan minden fontosabb termékre, melyre a háborúban szükség lehetett, rátette kezét. A készletek nyilvántartását, a szállításokat, felvásárlásokat központosították, melyet állami befolyással működő központok végeztek. Mind fontosabb szerepet kaptak a monopolista szervek a nyersanyagbeszerzésekben is, ugyanis a Monarchiában kezdettől fogva problémát okozott bizonyos tengerentúli anyagok kiesése. E feladatokban igen fontos szerep jutott a fővárosnak és így a főváros termelése szinte teljesen a háborús gazdálkodást szolgálta. A központok zöme Budapesten székelt, új vállalatokat hoztak létre a háborús termelés fokozására és a hadsereg ellátására.

A mozgósítás elsősorban a vidéket érintette, de Budapest felnőtt férfilekosságának is jó része egyenruhát öltött, vagy az 1914 végétől katonai ellenőrzés alá helyezett üzemekben termelt a háború céljaira. Már a háború kezdetén a kormány elrendelte a hadköteles alkalmazottaknak, a hadiüzemekben dolgozó munkásoknak a polgári állásukban való meghagyását, kivéve a közös hadsereghez tartozókat.¹³ Kezdetben az ipar nehézkesen állt át a háborús termelésre. Nyersanyaghiány, megrendelésihiány mutatkozott, egyes szakmákban a bevonulások miatt hiányzott a munkaerő. Néhány hónap elteltével alakult ki a háború egész terjedelmére jellemző kötött, a polgári lakosság igényeit teljesen figyelmen kívül hagyó, monopolizált háborús gazdálkodás.

A háború a főváros egyébként is erősen koncentrált iparában további eltolódásokat eredményezett.

A hadügyi kormányzat jelentős összegeket ruházott be a kincstári üzemekbe, bár ebből az ausztriai üzemek jóval nagyobb arányban részesültek, mint a magyarok. A Monarchia két országa közötti költségviselési arány, a kvóta, melyet az 1907. évi LV. tc. Ausztriára nézve 63,6%-ban, Magyarországra 36,4%-ban határozott meg, a beruházásoknál 72,7%, illetve 27,3%. Magyarországon 1917 végéig 144,3, Ausztriában 385,4 millió K értékű volt a tőkebefektetés a municiót gyártó üzemekben. Ezen az összegben belül Magyarországon a vegyészeti gyárak, melyek lőport, robbanóanyagot gyártottak 127,1 millió K, a municiót gyártó üzemek 10 millió K beruházást, azonkívül a magyar állami üzemek 122,7 millió K forgótőke hitelt kaptak.¹⁴ Az állami tőkebefektetés és hitelnyújtás az állami beavatkozást fokozta, mely adminisztratív—katonai úton egyébként is megvolt. Ezekon kívül különböző nagy munkásságszámú hadiüzemek is létrejöttek, mint a fővárosi Hadfelszerelési gyár.

A polgári szükségleteket kielégítő üzemek termelése visszaesett, viszont a közvetlenül haditermelést folytató üzemek a konjunktúra következtében jelentősen emelték a termelést. Főleg a vas-, fém- és gépipar, a vegyészet és a hadfelszerelési cikket gyártó vállalatok meggazdagodása figyelhető meg már 1915 elejétől kezdve. Megnőtt a vállalatok nyeresége, jelentős üzem bővítéseket hajtottak végre, növelték a munkásságszámot, tovább fokozódott a kisipar csökkenő tendenciája és a nagyüzemek koncentrációja. Ez a jelenség elsősorban a fővárosban figyelhető meg, ugyanis a haditermelés szempontjából fontos üzemek nagy része, Diósgyőr kivételével, Budapesten volt.

A tőkekoncentráció közvetlen háború előtti és alatti fokozódása jellemzéséül csak a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tőkéinek és érdekeltségeinek gyarapodását hozzuk példának.

¹³ OL. ME. Mtj. 1914. aug. 23. Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. Összeállította: *Iványi Emma*. Bp., 1960. 83. o.

¹⁴ *Szterényi Főzsef—Ladányi Jenő*: A magyar ipar a világháborúban. Bp., 1934. 171. o.

A SAJÁT ÉS IDEGEN TŐKÉK ARÁNYA 1910–1916 KÖZÖTT

	Fiókok száma	Saját tőke	Idegen tőke	Fiókok forgalma
1910	16	118 m K	311 m K	2414,5 m K
1915	28	167 m K	743 m K	4761,3 m K
1916	30	174 m K	1286 m K	8167,0 m K

AZ ÉRDEKKÖRÉBE TARTOZÓ PÉNZINTÉZETEK ÉS IPARVÁLLALATOK TŐKÉI
1916-BAN (MILLIÓ K)

Intézetek és vállalatok	Alaptőke és tartalékok	Hitelezők	Takarék és folyószámla betétek	Összes tőkék
Vasúti bank	116,8	0,3	—	117,1
Affiliált pénzüzetek	42,6	57,8	185,0	285,4
Pénzüzeteti érdekkör összesen	159,4	58,1	185,0	402,5
Textilipari vállalatok	39,8	75,1	—	114,9
Bánya- és kohóvállalatok	237,0	33,6	—	270,6
Malomvállalatok	44,4	24,0	—	68,4
Közlekedési vállalatok	352,8	59,2	—	412,0
Gépgyári vállalatok	20,3	25,9	—	46,2
Nyomdaipari vállalatok	13,5	6,5	—	20,0
Élelmezési vállalatok	24,7	29,3	—	54,0
Vegyipari vállalatok	65,8	26,1	—	91,9
Építkezési vállalatok	23,3	24,9	—	48,2
Különbféle vállalatok	26,1	38,7	—	64,8
Ipari érdekkör összesen:	848,0	343,3	—	1191,0
Összesen	1007,4	401,4	185,0	1593,5

A kimutatás szerint a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a világ legnagyobb finanszírozó bankjai közé tartozott. Az általa ellenőrzött pénzüzetek tőkéje több mint 400 millió, ipari vállalataié közel 1,2 milliárd, az összes idegen tőke, mely felett rendelkezett 1,6 milliárd. Ha ehhez hozzászámítjuk a bank 1460 milliót kitevő tőkéjét, akkor kitűnik, hogy csak ennek a banknak az érdekkörébe tartozó pesti burzsoázia 3 milliárd fölött rendelkezett és az akkori nemzeti vagyon 1/14-ét közvetlenül irányította.¹⁵

A bank nyeresége 1916-ban 20 058 000, 1917-ben 25 147 000, 1918-ban 32 870 000 K volt.¹⁶ Csak a vasutak területén levő befolyását érzékelhetjük, ha vasutaknál levő érdekeltségét nézzük meg a banknak, pedig itt a legnagyobb volt az állami monopólium. Az egész vasúthálózat hossza Magyarországon 21 798 km volt és ebből 2400 km, az egész 11%-a volt a bank kezében, ami nemcsak a közlekedési, szállítási, hanem az országos politikára is rányomta bélyegét.¹⁷

¹⁵ Szabó Ervin: Imperializmus és tartós béke. Bp., 1917. 72. o.

¹⁶ Magyar Pénzügyi Compass. Szerkeszti: Kormos Alfréd, Bp., 1923. I. 136. o.

¹⁷ Szabó Ervin: i. m. 73. o.

Az ipari tőke gyarapodásában a legszembetűnőbb a Weisz Manfréd gyár óriási mértékű növekedése, de sok más gyáré is, ha nem is ilyen mértékben. Eddig nem tapasztalt vállalkozási kedv jellemezte ezt az időszakot.

A Weisz Manfréd lőszer, acél- és fémmű még az 1910-es népszámlálás idején csak 1737 munkást foglalkoztat, azonban már ekkor harcot folytat, hogy különböző hadimegrendelések-ből nagyobb arányban részesüljön, elsősorban a Diósgyőri Állami Gépgyár kárára. A tőkeerős vállalkozó kihasználta a Monarchia hadügyi köreivel való kapcsolatait, és mind nagyobb részesedést sikerült megszereznie az állami megrendelésekből. Bővítette gyárát, 1911-ben létrehozta az acélművet, és a háború kitörése előtt már munkáslétszáma megháromszorozódott. A háború kitörése után ez a folyamat még jobban erősödött. A Monarchia legnagyobb lőszer szállító cége lett, de ezek mellett minden lényeges hadfelszerelési cikket is gyártott. Alaptőkéje 1914-ben 10 millió, 1915-ben 25, 1916-ban 35 millió K. Az ingatlanok értéke a háború éveiben a következőképpen alakult: 609 662, 2 498 302, 8 601 805 K. A gépi berendezések értéke: 13 785 167, 19 115 695 és 32 299 028 K., a vállalat értékpapirjai: 2 925 000, 10 382 870, 19 838 475 K. Az adatokból világosan látszik, hogy a háború folyamán új üzemszervezetek, új gyárak épültek a háborús nyereségből. A gyár nyeresége 1914-ben 2 585 110, 1915-ben 8 468 121 és 1916-ban 35 000 000 K. Bár a kormány 1916 januárjában a közhangulat nyomására és a növekvő állami terhek fedezésére korlátozta a nyereségből az osztalék kifizetést és így közvetve a vállalatokat további koncentrációra inspirálta, a csepeli gyár az átlagnál jóval nagyobb mértékben gazdagodott meg a háborún. A gyár munkáslétszáma már 1916-ban 20 354, 1917-ben 23 200.¹⁸ A nyilvánvalóan szépített mérlegadatokon túl a kortársak még nagyobb arányúnak látták a hadimilliomos nyereségét. A Generáli Biztosító Társaság 98 millió K-ra becsülte a Weisz Manfréd vagyont, a gyár házi becslése szerint 137 millió, a nyersanyag és a félkészárúk nélkül. Ha ehhez hozzávesszük a Soroksári úti konzervgyárat, az egyéb gépgyáraknál levő érdekeltségeket, a derekegyházi Károlyi-féle birtokot, a bérházakat, akkor a családi vagyon értéke mintegy 750 millió K, a háború előtti 45 millióval szemben.¹⁹

A legpregnansabb példa mellett a fontosabb budapesti üzemeknél is észlelhető ez a folyamat, ha nem is ilyen mértékben. Az Egyesült Izzólámpa és Vill. Rt. alaptőkéje 1916-ban 8, 1917-ben 10 millió K, 1910-ben 2107 munkással, 1917-ben 3500-al dolgozik.²⁰ A Schlick és Nicholson Gép-, Hajó- és Vagongyár (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltség) vagyoni helyzete a háború alatt: Alaptőke 1914-ben 8 millió, 1917-ben 12 millió, 1918-ban 16 millió K, a gépi felszerelés értéke: 1914-ben 6 344 945, 1915-ben 8 778 738, 1916-ban 10 865 506, 1917-ben 17 880 031 K, a nyereség 1915-ben 742 358, 1916-ban 1 265 540, 1917-ben 1 597 000 K.²¹ A Láng gépgyár (Hitelbank érdekeltség) alaptőkéje 1914-ben 2,5, 1915-ben 5, 1917-ben 10 millió K,²² a Lipták Építési és Vasipari Rt. (Magyar Bank érdekeltség) alaptőkéje 1914-ben 5, 1916-ban 20 millió K, a gyárberendezés értéke 1914-ben 5 620 937, 1915-ben 10 279 265, 1916-ban 32 219 800 K, nyereség 401 246 1914-ben és 1 807 305 K 1916-ban.²³

A Ganz gyárak vagyoni helyzete a következő: a Gép-, Vagon- és Hajógyár alaptőkéje 1914-ben 8 640 000, 1917-ben 14 400 000, a Villamossági gyáré 1915-ben 8, 1916-ban 12, 1917-ben 18, 1918-ban 24 millió K, a gépgyár nyeresége 1914-ben 1 408 972, 1915-ben 2 010 132, 1916-ban 2 600 550, 1917-ben 3 929 019, a villamosságiban 360 918, 1 334 841, 1 578 837 K 1914–15–16-ban.²⁴ A Fegyver- és Gépgyárban (Hitelbank érdekeltség) az alaptőke 1915-ben 5,4, 1916-ban 10,8 millió K, értékpapírok értéke 1914-ben 526 171, 1915-ben 3 376 827 és 1916-ban 9 402 644 K, a nyereség ezekben az években 735 276,

¹⁸ Magyar Pénzügyi Compass. 1917–18. Bp., 1918. I. 547. o.

¹⁹ *Kozma Nándor*: Hadimilliomosok. Bp. 1918. 21. o.

²⁰ Magyar Pénzügyi Compass. 1922–23. Bp., 1923. I. 784. o.

²¹ Pénzügyi Compass. 1922–23. 728. o.

²² Ua. 526. o.

²³ Ua. 527. o.

²⁴ Ua. 691 és 788 o.

1 573 663, 2 813 739 K.²⁵ Ha bizonyos inflációs jelenségeket is figyelembe veszünk, akkor is szembevetendő a legnagyobb gyárak, a háborúra termelő üzemek nagymérvű meggazdagodása, mely azt mutatja, hogy a tőkés vagyon a háború folyamán tovább koncentráldott, mind nagyobb vagyonok kerültek egyes tőkés, monopolista csoportok kezére. A háború első három évében 1914–17-ig a 15 legnagyobb bank saját tőkéjét 54%-al, idegen tőkéjét 128%-al gyarapította. A bankok nyeresége ezalatt az idő alatt 83%-kal nőtt. A fontosabb iparágakban hasonló a helyzet, mint Böhm Vilmos előadói beszédében elemezte a szakmák 1918. májusi kongresszusán. 18 gépgyárnak és vasipari üzemnek 290%-kal, 11 ruházati üzemnek 461%-kal, 6 szesz- és sörgyárnak 680%-kal nőtt a nyeresége ez alatt az idő alatt.

Ez megfelel 100 000 munkás egy évi keresetének, évi 4000 K-t véve alapul.²⁶

Ez a folyamat magával hozta ezekben az üzemekben a munkáslétszám növekedését is.

A Schlick Nicholson létszáma 1910-ben 1503, 1917-ben 4754 fő, a Láng gyár 500 körüli 1910-ben és 1836 1917-ben. A Lipták gyár már 4600 1917-ben, a Ganz gyárak munkássága 6983, illetve 7874, a Fegyvergyár 1130, illetve 4222 ugyanebben az időpontban.²⁷ Ha ezekhez hozzávesszük a már említett csepeli munkásságot és a MÁV gépgyárak munkásságát, mely a MÁV gépgyárban, az Északi főműhelyben és az István-telki főműhelyben 10 327 a háború kitörésekor és 1917-ben 12 377²⁸ és a háború alatt felduzzadt gyárakat, mint a Teudloff és Dittrich gyárat 802 fővel, a Magyar Fém- és Lámpaárugyárat 1088, a Vulkán gépgyárat 1071, a Magyar Lőszergyárat 989, az Emagot 860, a Mátyásföldi Ált. Gépgyárat 833, a Herkules műveket 850 fővel,²⁹ csak az újakat említve a régiek mellett, akkor látjuk, milyen mérvű volt a koncentráció a munkáslétszámot tekintve a háború alatt Budapesten. A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületéhez csatlakozott gyárakhoz 108 671 vas- és fémipari munkás tartozott,³⁰ melyből több mint 80 000 a fővárosban és közvetlen környékén dolgozott. A GYOSZ-hoz tartozó 815 ipari vállalat közül 394 volt budapesti, a MÁV és a fővárosi üzemek nélkül,³¹ ami mutatja, hogy a gyárnak nevezhető vállalatok mintegy fele a fővárosban tömörült és a háború folyamán mind nagyobb üzemekbe koncentrált a munkásságot is.

A kisipar (20 munkás alatti üzemek) és középipar jobban megérezte az anyaghiányt — ugyanis a hadszíntér kielégítésére termelő nagyüzemek kapták a nyersanyagkiutalásokat —, a munkaerőhiányt — ugyanis a nagyüzemek katonai parancsnokai intézték a frontszolgálat alóli mentesítéseket, melyekből természetesen ezek kimaradtak. A hadi célra történő megrendeléseket is a nagyüzemek kapták és a kisipar, illetve a középipar elsősorban a nagyüzemek kiszolgálására, részfeladatok, félkészárúk termelésére szorított és a tőkeerős cégektől való függőség így is fokozódott. Ez a helyzet, a háborús gazdálkodás folyamán tovább erősítette a koncentrációs tendenciát.

A munkáslétszám az iparban országosan kevesebb, mint a háború előtt. 1917 végén 55 126-al kevesebb mint 1913-ban, viszont Budapesten nőtt a foglalkoztatottság, a közvetlen környéken azonban csökkent a háború alatt. A gyáriparban foglalkoztatottak száma a következőképpen alakult a háború alatt:³²

	Budapesten	környékén
1916	109 698	55 940
1917	127 767	34 166
1918	125 417	26 073

²⁵ Ua. 514. o.

²⁶ Népszava. 1918. május 26. 2. o.

²⁷ Az 1910-es népszámlálás adatai i. m. és Párttörténeti Intézet Archivuma. Vsz. 918/45.

²⁸ Föv. Statisztikai Évkönyv i. m. 181. o.

²⁹ Az 1910-es népszámlálás adatai i. m. és Párttörténeti Intézet Archivuma. Vsz. 918/45.

³⁰ A szakmózkodalmi útmutatója. Bp., 1918. 32. o.

³¹ A m. gyáriparosok országos szövetsége választmányának XV. évi jelentése az 1917-es közgyűléshez. Bp., 1917. 178. o.

³² A m. kir. iparfelügyelő tevékenysége az 1916—17—18-as években. Bp., 1926. 22. o.

Az iparfelügyeleti jelentésből nem derül ki, mi szerepel a gyáriparban, de a tendencia így is látható. A vas- és fémiparban 44%-kal, a gépiparban 29%-kal, a bőriparban 40%-kal, a vegyészeti üzemekben 28%-kal volt magasabb a foglalkoztatás.³³ Több mint 100 000 a bejelentett munkaerő-szükséglet országosan. A fővárosban a hatósági munkaközvetítés adatai szerint 1917-ben munkahelyi megbízás volt 40 292 és munkára jelentkezett 40 329, ebből a jelzett helyekre kiközvetítettek 23 464-et. A háború utolsó évében már 52 504 a munkahely és a jelentkezők száma 43 703, melyből kiközvetítettek 32 798-at. Az adatok szerint már több volt a munkahely, mint a jelentkezők száma, a közvetítés azonos az előző évvel, a munkára jelentkezők számában már a háború végén, a frontról hazatértek miatt némi emelkedés mutatkozott.³⁴

A budapesti munkásság létszámának növekedése egyben jelentőségét is fokozta. Míg a háború előtt a főváros munkaerőtartalékát a vidék adta, ez a lehetőség a háború alatt minimális, a férfilakosság nagy tömegének katonai szolgálata miatt. A katonai behívások miatt a férfi munkaerő korlátozott és azért fokozódik a női és fiatalkorú munkások bevonása a fővárosi iparba. Míg a háború előtt az egész munkáslétszám 22,8%-a volt a nő, 1917 végén 28,2%-a.³⁵ Figyelemreméltó a fiatalok számának növekedése is az üzemekben, mind a fővárosban, mind még fokozottabban a környéken.

	1916	1917	1918
Tanonc	2304	2728	4220
16 éven aluli alkalmazott	2976	6488	6856 ³⁶

A tőkésék a hadifoglyok dolgoztatásával is igyekeztek sakkban tartani a munkásságot, amellyel, hogy szükségük volt a hadifoglyok munkájára is. Budapesten a nagyiparban 6265, a kisiparban 380 hadifogly dolgozott, mint ingyenmunkás, elsősorban a hadfelszerelési üzemekben.³⁷ A hadifoglyok alkalmazása olcsó munkaerőt jelentett és a velük való bánásmód tekintetében az üzemi parancsnokoknak szinte semmi korlátozása nem volt.

Az előzőkből látszik, hogy a háború folyamán a koncentráció erősödött a fővárosban, ami azt jelentette, hogy a politikai súlya is fokozatosan nőtt a munkásságnak a háború folyamán, melyet az események igazoltak a későbbiek során.

A budapesti munkásság helyzete a háború alatt

A világháború súlyos helyzetbe hozta a dolgozó rétegeket. A felnőtt férfilakosság kétharmada, az egész lakosság egyhatoda katonai szolgálatot teljesített. A népfelkelő korhatárt 1915 tavaszán 18 éves kortól 50 éves korig állapították meg. Magyarországon a fegyveres erő tényleges állományában volt 1915. szeptember 1-én 1 663 509 fő. A népfelkelők szemlélén alkalmasnak találtak 1 205 267-et, a kiegészítő szemléken további 336 000, így 3 117 776 magyar honos állampolgárt lehetett katonai szolgálatra igénybe venni és ebből 532 000 állt még behívás előtt. A főváros férfilakosságát a hadi termelés érdekében az országos átlaghoz viszonyítva kevésbé érintette a frontszolgálat. Még nagyobb mérvű volt a felmentés az iparilag fejlettebb Ausztriában, ahol a férfilakosság 40%-a maradt meg polgári foglalkozásban, viszont Magyarországon csak 28%-a.³⁸

³³ Szterényi—Ladányi: i. m. 197. o.

³⁴ A m. állami munkaközvetítő hivatal jelentése az 1917—18. évi működéséről. Bp., 1919. 11. és 28. o.

³⁵ Szterényi—Ladányi: i. m. 214. o.

³⁶ Iparfelügyelő tevékenysége: i. m. 96. o.

³⁷ Szterényi—Ladányi: i. m. 81. o.

³⁸ OL. ME. Mtj. 1915. szept. 24. i. m. 176. és 180. o.

A háborús veszteségekben is éppen ilyen okok miatt magasabb volt a magyar lakosság részesedése. 1917 elejéig 2 833 200 főt tett ki azoknak a száma, akik elesetek, meghaltak, eltűntek, fogságba estek, vagy olyan sebesülést kaptak, hogy katonai szolgálatra alkalmatlanok lettek. Ennek majd fele, több mint 48%-a esett Magyarországra, holott az ország lélekszáma, csak 40%-a a Monarchiának (Horvátország nélkül).³⁹

A halálzási arányszám a háború végén még nagyobb mérvű lett, 1000 lakosra 257 háborús veszteség esett. A Budapesten születettek közül 9700-an haltak hősi halált, ami azonban nem mutat teljes képet, mivel a születési hely szerint készített statisztikában a nagyszámú bevándorolt lélekszáma nem szerepelt.⁴⁰ Így nyilván több volt a főváros lakosságának háborús halálesete, bár az országos átlagnál valószínűleg kevesebb az említett nagyobb számú felmentések miatt. A közvetlen katonai szolgálatra, frontra küldés Damokles kardja állandóan ott lebegett a budapesti munkás fölött is, ami megkönnyítette a gyárosoknak, hadiüzemi parancsnokoknak a munkásság sakkban tartását.

A gazdasági helyzet is fokozatosan romlott. Bár nagy háborús nyereségek halmozódtak fel, a dolgozó rétegek a háború kitörésétől kezdve mind nagyobb nyomorba süllyedtek. Az iparcikkek, a nyersanyag, az élelmiszerek hiánya, a fokozódó drágaság egyre nagyobb mértéket öltött. A főváros lakáshelyzete már a háború kitörése idején is rossz volt, ami a háború alatt még csak fokozódott, főleg az építőipar pangása miatt, és a hadiipar szívó hatására a nagytömegű beköltözések következtében.

A háború kezdetén a lakások száma Budapesten 803 828 és ebből egyszobás lakásban laktak 402 326-an. Zsúfoltan, vagyis egy szobában 4-en, vagy ennél többen lakott 290 468 fő. A külterkeken, ahol a munkásság zöme lakott, ez az arány még rosszabb, a 100 főre eső 36-al szemben 52.⁴¹

A kormány a hadsereg háborús kiadásaira, az igénybe vett lovakra, járművekre, élelmiszerekre, a hadba vonultak segélyezésére, a háborús kölcsönök kamataira, hadikölcsönök kibocsátásához folyamodott, a jegybanktól hiteleket vett fel, így kezdetét vette az infláció is. A kormány drágasági pótlékkal próbálta az árak emelkedését ellensúlyozni, azonban ezek az intézkedések, már bevezetésük idején is későiek voltak és hatástalanok maradtak.

A lakosság életszínvonalának süllyedése a háború következtében nagy méreteket öltött. A háborús országok között Magyarországot különösen súlyosan érintette a háborús nyomor. A megélhetés a háború alatt mindenütt megdrágult. A Schweizerischer Bankvereins Berichte 1921-ben megjelent adatai tanúsítják, hogy Magyarországon az életszínvonal a háborús országok közül is a legrosszabbak közé tartozott.

MEGÉLHETÉSI INDEXSZÁMOK A KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGOKBAN⁴²

Év	Magyarország	Nagybritannia	USA	Franciaország	Olaszország	Hollandia
1913	100	100	100	100	100	100
1914	121	100	96,7	102	95,1	105
1915	190	127,1	107	139,8	132,6	145
1916	278	160	128	187	201,2	222
1917	487	205,9	170	261,6	299	286
1918	858	225,9	203,2	339,2	409,1	392

Fokozott mértékben érvényesült ez a jelenség a városokban tömörült munkásságnál, ahol az élelmiszerek és a legfontosabb iparcikkek megdrágultak, a feketepiac árait a bérvizonyok miatt a munkásság megfizetni nem tudta. A munkásság életszínvonala a háború folya-

³⁹ *Somorjai Lukachich Géza*: Magyarország megcsönkítésének okai. Bp., 1932. 10. o.

⁴⁰ Magyarország véradója 1914-től 1918-ig. Bp., 1919. 23. o.

⁴¹ *Csergő Hugó*: A budapesti nyomor vöröskönyve. Bp., 1919. Népjóléti k. kiadása 248. o.

⁴² *Szterényi-Ladányi*: i. m. 228. o. Átveszi a Schweizerischer Bankvereins Berichte 1921. évi 11—12. számából a „Die Kosten der Lebenshaltung” adatait.

mán a következőképpen alakult ; (5 tagú családnál 3000 kalória élelmiszer, szoba-konyhas lakás, fűtés, világítás és a legfontosabb ruházati cikkeket véve alapul).⁴³

Egy család szükséglete (létfminimum) K-ban	1914. júl. 31.	1914. dec. 31.	1915. dec. 31.
	42,68	56,62	80,92
	1916. dec. 31.	1917. dec. 31.	1918. dec. 31.
	115,59	189,90	289,59

Az élelmezési költségek emelkedése több mint ötszörösen, a keresetek viszont a különböző munkakategóriák szerint 333—442% közötti mértékben növekedtek. Az árak és a bérek közötti különbség mind nagyobb lett a háború folyamán. A fontosabb élelmezési cikkek és ruházati cikkek ára a következőképpen alakult a háború alatt.⁴⁴

FONTOSABB RUHÁZATI CIKKEK ÁRALAKULÁSA A HÁBORÚ ALATT (K-BAN)

	1914		1915 dec.	1916 dec.	1917 dec.	1918 dec.
	júl.	— dec.				
Férföltöny II. o.	60,—	100,—	150,—	300,—	500,—	700,—
Téli kabát IV. o.	70,—	100,—	160,—	300,—	700,—	900,—
Női blúz II. o.	7,—	9,—	20,—	50,—	150,—	280,—
Férfiing II. o.	3,50	3,50	7,50	35,—	45,—	75,—
Női szoknya II. o.	12,—	15,—	28,—	60,—	200,—	250,—
Női cipő II. o.	14,—	25,—	40,—	60,—	300,—	600,—
Gyermekcipő II. o.	8,—	10,—	25,—	40,—	150,—	300,—
Gyermeköltöny mosó II. o.	5,—	7,50	9,—	18,—	27,—	70,—

ÉLELMISZERÁRAK EMELKEDÉSE A HÁBORÚ ALATT (K-BAN)

	1914		1915. dec.	1916 dec.	1917 dec.	1918 dec.
	júl.	— dec.				
Tészta, kg	0,43	0,76	0,84	1,06	1,50	3,20
Kenyérliszt, kg	0,38	0,52	0,48	0,48	0,52	0,64
Kenyér, kg	0,30	0,54	0,48	0,52	0,60	0,80
Marhahús, kg	2,—	2,50	6,50	11,—	13,50	11,20
Sertéshús, kg	1,92	2,80	5,—	9,20	10,50	25,—
Szalonna, kg	1,60	2,80	8,—	9,—	11,—	15,—
Zsír, kg	1,52	2,32	7,60	9,40	10,60	16,—
Kolbász, kg	2,20	2,80	6,20	10,—	14,—	16,—
Burgonya, kg	0,14	0,18	0,19	0,26	0,42	0,52
Bab, kg	0,40	0,80	0,56	0,80	0,80	1,60
Káposzta, kg	0,24	0,36	0,50	0,60	1,44	1,30
Cukor, kg	0,82	1,—	1,10	1,27	2,48	3,48
Vaj, kg	3,60	5,—	9,60	13,40	20,20	27,20
Tej, liter	0,28	0,32	0,42	0,62	1,—	1,07
Tojás, darab	0,27	0,14	0,24	0,35	0,52	0,90
Szén, q	3,96	6,—	6,60	8,58	13,80	20,70
Fa, q	3,50	5,—	6,48	8,03	15,—	24,90

⁴³ A szakszervezeti mozgalom Magyarországon. 1917—22. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács jelentése. Bp., é. n. és *Gál Benő*: Az életszínvonal alakulása a 1914—22-es esztendőben. Bp., é. n. 3. oldal.

⁴⁴ *Gál Benő*: Árak alakulása a háború idején. Bp., é. n. 3. és 8. o.

Az árak emelkedésénél megfigyelhető a zsír, hús, szalonna, vajfélék árának nagyfokú növekedése, viszonylag kicsi a kenyérenél, lisztnél, burgonyánál, babnál, ami mutatja, hogy a háború folyamán a bérből élők, a munkásság nagy tömegei a tápértékben kevesebb élelmiszereket voltak kénytelenek fogyasztani. Pl. a Népszállóban átlag naponként 1000 ember étkezett. Az ebédek árát fel kellett emelni, mert közben az élelmiszerek árak emelkedtek. A hústalan ebéd árát 40 fillérről 60-ra, a hústos 1,70 K-ra emelték. „Ezt azonban mindössze 4-en veszik igénybe” — közölték a Szociálpolitikai bizottság 1916 júniusi ülésén.^{44/a} Ugyanakkor hatósági áron mind kevésbé lehetett megvásárolni a legszükségesebb élelmiszereket, a fejadagok állandóan fogytak. Már 1916. január 10-től 24 dkg, illetve nehéz testi munkásoknál 30 dkg a kenyér fejadag, melynek hatósági ára viszont állandóan emelkedett. Így a drága élelmiszerek árak a munkásság hangulatát egyre jobban a háború ellen hangolták. Nem volt jobb a helyzet az egyéb létszükségleti cikkek tekintetében sem. Jellemző a tüzelőanyagok árának sokszoros növekedése és a ruházati cikkek nagymérvű megdrágulása. Ehhez számítsuk hozzá azt aényt is, hogy az ipar elsősorban a katonai jellegű termékeket gyártotta és a lakosság igényeit kielégítő termékeket egyre kevésbé és az előállított termékek is silány minőségűek voltak. A munkásoknak heti keresetükből mind nagyobb hányadot kellett a legfontosabb élelmiszerek beszerzésére fordítani. Bresztovszky Ede a „Huszadik Század”-ban közölt számításában kimutatta, hogy a munkások zöménél 70—80%-ot tett ki a heti bérből az élelmiszerekre fordított összeg. Pl. 2 asztalostól felvett adat alapján a hetibér 41 K és ebből 38 K-t, 92%-ot, fordított élelmészésre.

8 aranyműves	50 K-jából	40-et, 80 %-ot,
13 bőröndös	64 K-jából	44-et, 69 %-ot,
16 faesztergályos	38 K-jából	30-at, 79 %-ot,
19 festő	42 K-jából	38-at, 90 %-ot,
25 kárpitós	55 K-jából	44-et, 80 %-ot,

hogyan csak néhányat emeljünk ki adatai közül.⁴⁵

Az árak emelkedése a munkásság körében fokozta az elégedetlenséget és állandó küzdelem eredményeként sikerült a béreket valamelyest emelni. A bérek emelkedése a különböző iparágakban változó. Olyan iparágaknál, ahol nagyobb a munkásság centralizálódása és a szakma szervezettsége, ott nagyobb mérvű, viszont különösen elmaradtak az építő, az élelmezési, és a vegyiparban és főként a női munkaerők fizetése.

A háború kezdetén a Munkásbiztosító adatai szerint 145 000 nő volt biztosítva. Ezek közül 23,5% keresett 1 K alatt naponta, 51,2% 1,50 K alatt, 18,4% 2,50 K alatt és összesen 6,9% volt a magasabb bérkategóriákban.

A háború folyamán a bérek itt stagnáltak a leghosszabb ideig.⁴⁶

A munkabérek emelkedése a háború alatt néhány fontosabb kategóriánál a következő képet mutatta a kifizetett bérek alapján. (Saját válogatás.)⁴⁷

BÉREMELKEDÉS %-BAN 1914. JÚLIUS 31-HEZ VISZONYÍTVÁ, SZAKMÁK SZERINT

	1914. XII. 31.	1915. XII. 31.	1916. XII. 31.	1917. XII. 31.	1918. XII. 31.
<i>Vasipar</i>					
Esztergályos	17,84	62,76	150	219,14	396,43
Gépmunkás	19,75	62,96	149,38	219,75	389,92
Kovács	19,76	62,79	150	219,76	388,61
Lakatos	19,56	63,04	150	219,56	341,26
S. munkás	18,91	78,37	148,64	218,91	442,43

^{44/a} Fővárosi Közlöny 1916. június 9. 1111. o.

⁴⁵ Népszava, 1916. jan. 22. 10. o.

⁴⁶ Népszava 1916. jan. 21. 2. o.

⁴⁷ Szerényi—Ladányi: i. m. 217. o.

	1914. XII. 31.	1915. XII. 31.	1916. XII. 31.	1917. XII. 31.	1918. XII. 31.
<i>Ruházati ipar</i>					
Cipész	12	68	140	340	1020
Szabó	—	—	15	100	331,25
<i>Fa- és építőipar</i>					
Asztalos	—	9,18	10,11	299,57	669,22
Ács	—	33,33	33,33	233,33	337,89
Kőműves	—	29,33	46,66	333,33	337,89
Kőfaragó	—	15,71	50	100	542,85
<i>Nyomdász</i>	50	12,16	31,08	81,08	364,86
<i>Élelmiszeripar</i>					
Sütő	—	—	—	101,13	145,95
Hentes	—	—	30,86	70,12	138,17
<i>Szállítómunkás</i>	—	—	—	33,33	500
<i>Női munkások</i>					
Gépgyári m.	20	63,63	150	220	416,95
Cipőfelsőrész k.	10	40	60	250	650
Női konfekció		11,11	33,33	66,66	166,66

A táblázat mutatja, hogy a háború első évében csak a vas- és a fémiparban és a nyomdászoknál volt béremelés, a többi szakmánál inkább csak a háború harmadik évében. A legtöbb szakmánál a háború végén a bér 3—4-szerese a háború előttinek, csak a bőriparban magasabb ennél, ami a nagyfokú nyersanyaghiány miatt bekövetkezett konjunktúra következménye és ez sem vonatkozott pl. az állami tulajdonban levő hadfelszerelési üzemre, ahol sok bőripari munkás dolgozott.

Az árak és a bérek közötti egyébként sem kedvező arány eltolódása egyre fokozta a munkásság, főként a fővárosi, erősen tömörített munkásság elkeseredését. Idős munkások sokat emlegetik a papírtalpu bakancsot, a papírszálból készített fehérneműt, fontos cikkek, mint a cukor, gyufa, petróleum hiányát. Ezek a jelenségek mutatják, hogy a háború, mely néhány tízezernek meggazdagodást jelentett, a munkástömegeknek elnyomorodást hozott.

Egy-két jellemző eset a háborús nyomorról, a munkásság helyzetéről közölt egykorú sajtótudósítás is elég a helyzet jellemzésére. Pl. a Népszava egyik cikkében egy 52 éves tabáni munkás mondja el, milyen helyzetbe került családja az ő katonai behívása következtében. Napi 78 filléres segélyből kellene megélnie 5 tagú családjának.⁴⁸

Egy másik cikkben a Népszava riportere a következő esetről számolt be: Egy óbudai asszony a következőket mondotta: „Az uram a háborúban van, meg a két testvére is. Már négy hónapja nem hallom a híret. Ott volt az én négy öcsém is, három elesett, a negyedik fogságba került. Én négy gyerekkel maradtam itt. Jobban mondván csak hárommal, a negyedik ezután született. Egy darabig szoptattam, de a hadimunkába és a sok szívfájdalomba belebetegedtem, az orvos azt mondta, nem szabad tovább szoptatnom.

Kaptam tejjegyet, de tejet nem. Láttam a protekciósook 2—3 üveg tejet visznek el, nekem egy csöpp sem jut. Pedig eleget vártam, tolongtam és ezalatt otthon a munkám hevert. Szegény kicsikém egyre fogyott, egyre hervadt.

⁴⁸ Népszava, 1916. márc. 3. 1. o.

Egyszer csak elaludt, reggel nem ébredt föl.”⁴⁹

Jelentős réteg volt a fővárosban a különböző hadisegélyben részesülők tömege is. 1917 végén a fővárosban 79 300 volt a hadisegélyben részesülők száma. Ez a kisjövedelműekkel együtt mintegy 120 000 családot jelentett,⁵⁰ akiknek megélhetési gondjai a fővárosi munkásság problémáihoz hasonlóak és a különböző bérharcok idején azok természetes szövetségesi voltak, főleg a hadba vonult munkások hadisegélyben részesülő hozzátartozói.

A háborús nyomor hatásait az uralkodó osztály is kénytelen volt némileg enyhíteni. A hadisegélyek mellett, főleg a gyermekek bizonyos mérvű segítségét tudomásul kellett vennie.

A Központi Segítő Bizottság, majd az 1917. január 1-től létrehozott Népjóléti Központ foglalkozott a gyermekek ruhával, cipővel való ellátásával. A fokozódó számok is azonban csak cseppet jelentettek a tengerben.

1914—15 telén	7 000
1915—16 telén	18 000
1916—17 telén	25 000
1917—18 telén	35 000

gyermek részesült ruha vagy cipő segélyben Budapesten.⁵¹ A segélyezés bizonyos formáját jelentette a főváros kerületi népélelmező kirendeltségeinek tevékenysége is. Pl. 1918 január hónapban 36 000 adag ételmet adtak a rászorulóknak, elsősorban olyanoknak, akiknek hozzátartozója a fronton volt. Ezt a mintegy napi 1200 ebédet a hadiözvegyeknek és árváknak csak kis töredéke kapta.⁵²

A fokozódó drágaság mellett a gyárakban kialakult háborús intézkedések is a munkásság ellenállását váltották ki. Az üzemi parancsnokok önkényeskedése, még a nőmunkásokkal szemben is alkalmazott katonai rendszabályok, a munkásság nagyfokú elégedetlenségét váltotta ki.

A Vas- és Fémmunkások 1916. jún. 3-i kp. vezetőségi ülésén Schmarilla Géza bejelentette, hogy az újpesti Györfly—Wolf féle gyárban bérviták miatt az üzemi parancsnok 4 napra lecsukatta, már második esetben, és ezután még 5 munkást csuktak le bérviták miatt és csak a szövetség közbelépésére engedték őket szabadon.⁵³ Az üzemekben sok esetben visszaéltek az oda vezényelt katonák és népfelkelő osztagok helyzetével, amennyiben ezeknek a többiekhez viszonyítva is kevesebb bért fizettek. A kormány is foglalkozott a problémával, ugyanis a budapesti vállalatok gyakran éltek ezzel a lehetőséggel. Az ellenkező munkásokat nélkülözhetőnek nyilvánították, ami a frontszolgálatot vonta maga után.⁵⁴

A hosszú munkaidő is nagy elkeseredést váltott ki a munkásságból. A munkaidő a háború alatt általában 54—57 óra, a cipészeknél és a szabóknál 60 óra, a henteseknél 72 óra, a nyomdászoknál a sajtó korlátozások következtében 51 óra, és ehhez járultak még a túlórák, melyet a tőkés korlátlan mértékben megkövetelhetett a háborús termelés érdekében. 1916 januártól kezdve a kormány a túlmunkáért 20% pótdíj kifizetését rendelte el, azonban ez nem volt arányban a hosszú munkaidő okozta túlterheléssel.

Az iparfelügyelői jelentések is mutatják, hogy a háború előttihez viszonyítva is magas a balesetek száma. Főleg a háború első éveiben magas, ugyanis sok tanulatlan munkás, nőmunkás került a termelésbe és a tőkésék is kevesebb gondot fordítottak a háborús viszonyok miatt a balesetvédelemre. A háború előtt az iparfelügyelőség kötelezte a gyárosokat a munkásság bizonyos védelmére, de az iparfelügyelőknek ez a tevékenysége a háború alatt teljesen eredménytelen maradt. A fővárosban a munkásbiztosítónak bejelentett balesetek száma 1916-ban 11 062, 1917-ben 9 250, 1918-ban 6990.⁵⁵

⁴⁹ Népszava, 1916. febr. 8.

⁵⁰ OL. ME. Mtj. 1918. febr. 28. *Iványi E.*: i. m. 404. o.

⁵¹ *Csergő Hugó*: i. m. 128. o.

⁵² *Csergő Hugó*: i. m. 156. o.

⁵³ P. T. I. A. Vsz. 916/17. jún. 3-i ülés.

⁵⁴ OL. ME. Mtj. 1917. okt. 19. *Iványi E.*: i. m. 308. o.

⁵⁵ Iparfelügyelő tevékenysége. i. m. 52. o.

Jelentette az iparfelügyelő a fiatalok és nők alkalmazása körüli szabálytalanságokat is, főleg az éjjeli munkára való beosztásnál. „Szaporodtak (a szabálytalanságok) a háborús viszonyok folytán, mivel a katonai hatóságok közbelépésére a termelés fokozása érdekében az ellenőrzés könnyítése iránt történt intézkedés.” A szabálytalanságok ellen reklamált a főváros tiszti főorvosa és felszólalt a bp-i ker. munkásbiztosító pénztár is. A jelentés szerint a munkásjóléti intézkedések szinte szüneteltek ebben az időszakban. A háború előtt is viszonylag kevés ilyen intézkedés, illetve kezdeményezés volt — mint lakásépítés a munkások számára, étkezőhelyiség, fürdő, mosdó, fogyasztási szövetkezet, betegsegélyző, orvos, kórház, iskola, óvoda, munkáskönyvtár, pihenőhelyiség, kedvezményes tüzelő stb. beszerzés — és még ez is stagnált a háború alatt.⁵⁶

Az üzemek militarizálása, az egyre süllyedő életszínvonal, a fronton bekövetkezett súlyos vérvesztések, a munkásság jogainak teljes korlátozása egyre nagyobb ellenkezést váltott ki a munkásság körében. A kormány úgy látta, hogy egyrészt a termelés zavartalanságának biztosítása érdekében, másrészt a munkásság nyugtalanságának levezetésére a vitás kérdések — a tőkés és a munkásság között — tisztázására Munkásügyi Panaszbizottságokat kell létrehozni. A panaszbizottságokat a LXVIII. tc. 18. §-a alapján szervezték meg. Az 1916. jan. 17-én hozott rendelet a következőképpen intézkedett: „Az üzem folytatására kötelezett vállalatok munkásai részére a szolgálatibér- és munkaviszonyok tekintetében felmerülő olyan panaszok békés elintézésének megkönnyítésére, amelyek a két fél között közvetlen tárgyalás útján ki nem egyenlíthetők, Budapesten panaszbizottságok szervezhetők.”⁵⁷ A bizottságban az állam és a munkaadók 5 képviselőjével szemben a vállalat szakszervezetének, vagy ennek hiányában a munkásoknak 2 küldöttje vett részt. Döntési joga kezdetben nem volt a bizottságnak, újabb intézkedéssel döntési jogot is kapott. Fontosabb üzemekben albizottságok is voltak. A panaszbizottságokban az állam képviselői és a tőkés volt a többségben, azonban ez legális lehetőséget biztosított a munkásság számára gazdasági követeléseinek megvalósítására, ugyanis a háborús kivételes intézkedések mindenféle szervezkedést, gyűlést betiltottak. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek kihasználták ezt a lehetőséget, bár a panaszbizottságok nem változtattak a háború következtében gúzsba kötött munkásság helyzetén, viszont sok esetben meg kellett hajolniuk a munkásság jogos követelése előtt, és engedni kellett azoknak.

Sem a gyárosok, sem a munkások nem voltak teljesen megelégedve azzal a helyzettel, melyet a panaszbizottságok létrehozása teremtett. A panaszbizottságok huzavonája, késedelmessége sokat bosszantotta a munkásokat. Cservenka Miklós a Vasmunkás Szövetség 1916. aug.-i közgyűlésén tett felszólalásában elmondja, hogy a bizottság a maga nehézségével csak panaszokat váltott ki a munkásságból a szövetség ellen, jobb ügyre is lehetett volna fordítani az ott eltöltött időt. A munkások elsősorban a szövetséget hibáztatták a bizottság sikertelenségei miatt.⁵⁸ 1917 végén 22 nagy-budapesti gépgyár a katonai felügyelet feloldását kérte. Indoklásul felhozták, hogy „a gyárak militarizálása következtében a hadköteles munka nem hagyhatja el a helyét, így a természetes munkavándorlás lehetetlenné van téve”. Panaszkodtak a katonai parancsnokokra, akik nem szakemberek és működésük ötletszerű. Hol a gyárigazgatás fölül helyezték magukat, hol csak a munkásság felett gyakorolták a fegyelmi jogkört, és nem mindig segítették a gyárvezetőséget. A panaszbizottságokkal kapcsolatban előadták, hogy az még csak jobban összezavarta a dolgokat. A panaszbizottság szakszervezeti delegált tagjai agitáltak a munkásság között a munkásság jogos követelése miatt és így oda is elértek, ahol addig nem volt mozgalom, mint az állami üzemekben, tisztviselőkhöz, vasúthoz stb. Hatásuk oly üzemekre is kiterjedt, ahol katonai felügyelet nem volt. „A panaszbizottságok állásfoglalásait az utca irányítja, a munkások a döntéseket csak akkor fogadják el, ha az számukra kedvező. A bizottságok tekintélyét növelte az a tény, hogy a munkaadókkal szemben a hatósággal egyenrangú félként tárgyaltak, melynek következtében politikai és társadalmi

⁵⁶ Iparfelügyelő tevékenysége i. m. 81. és 96. o.

⁵⁷ Rendeletek Tára. 1916. 472. o.

⁵⁸ P. T. I. A. Vsz. 916/16.

tényezők lettek. A munkásság panaszainak képviselőitél az összes munkások képviselőjében jártak el a szakszervezetek kiküldöttei.” Ez a helyzet előnyössé tette a szervezetlen munkásoknak a szervezkedést.⁵⁹ Ha van is túlzás a gépgyárosok felterjesztésében, ugyanis a munkásságnak hosszú küzdelmek árán sikerült egy-egy apró követelést elfogadtatni, azt mindenesetre mutatja, hogy a panaszbizottságok fokozatosan mind jelentősebb szerepet játszottak és több esetben a munkásság eredményeket ért el ezen a módon. Főleg a fővárosban érdekes ez, ugyanis a bérkövetelések nagyrésztben a koncentrált budapesti nagyüzemekből indultak ki, és az üzemi katonai parancsnokok önkényeskedésének a szervezett munkásság ereje bizonyos gátat vetett.

A gazdasági harc eredményei a háború alatt

A főváros munkássága szervezeti kereteit a háború egycsapásra megsemmisítette. A szakmai szervezetek, a szociáldemokrata párt, a kivételes törvények, a nagyszámú katonai behívások következtében elvesztette aktíváinak jelentős részét, az itthon maradtak kezét pedig megkötötték a háborús intézkedések. A munkásság politikai vezetői sem tudták és nem is nagyon akarták az új helyzet megértését és ebből helyes következtetések levonását. A háború elején az volt a szakszervezeteknek az álláspontja, hogy „a háború egyenlő kötelességeket ró a társadalom minden rétegére,”⁶⁰ tehát a munkásságnak is kell viselnie a háború kötöttségeit. A szakszervezeti és a pártvezetőségnek ezt az álláspontját a munkaadók kihasználták és a jogos bérköveteléseket ezzel az indoklással utasították vissza, tetézve sok esetben a bérek leszállításával, kedvezmények megvonásával, a munkaidő emelésével, a túlórákkal. A munkásság a kizsákmányolás e szemérmetlen formáit is kénytelen volt eltűrni, egyrészt a kormány részéről bejelentett és folyamatba helyezett terrorintézkedések miatt, másrészt a munkásság szervezeteinek ziláltsága és nem utolsósorban vezetői opportunizmusa miatt.

A háborús veszteségek, a háború elhúzódása és mind nagyobb embertömeg igénybevétele, a blokád következményei, a rossz termékek és nem utolsósorban a háborús gazdagok megjelenése lassan felnyitotta a munkásság szemét és kilépett abból az alélt állapotból, melybe a háború kitörése sodorta. A panaszbizottságok létrehozása is már a munkásság elégedetlenségének levezetése volt, de a létszükségleti cikkek hiánya egyre jobban fokozta a munkásság nyugtalanságát, amely kezdetben bérharcokban, majd nagyméretű tömegmozgalomban mutatkozott meg.

„Az engedetlenségre vezető okok közül a legnyomatékosabb az elsőrendű életszükségleti cikkekben mutatkozó fogyatékoság és a bérkérdés . . . a nagyobb munkásmozgalmak mindig élelmezési nehézségekkel voltak kapcsolatban, és még ott is, ahol a nyugtalanság egyéb okokban rejlett, mint a bányamunkásoknál és a vasúti alkalmazottaknál — a szervezkedés lehetőségeinek kikényszerítése, a közvetlen oka az élelmezés fogyatékosága a munkabeszűntetésnek.”⁶¹ — állapítja meg a honvédelmi miniszter a kormányának tett előterjesztésében.

Már az első háborús évben is vannak szórványos bérmozgalmak, de 1915 végén és 1916-ban tömegesen. Pl. már 1914 végén a Weiss Manfréd gyárban, a Schlick—Nicholson gépgyárban került munkás fellépésekre sor a különböző jogok megvonása miatt.⁶² Ebben az időben a drágaság is egyre rohamosabban nőtt és a bérek emelése lemaradt. Elsősorban a drágasági pótlék kiharcolása, majd százalékos béremelés követelése jelezte a mozgolódások célját.

Már 1915-ben nézeteltérések vannak a munkások és gyárvezetőség között a Weiss Manfréd gyárban, a Ganz-ban, a Lipták gyárban, a Fegyvergyárban.⁶³ 1915 májusában a Keleti Pályaudvar dolgozói, júniusban az Északi Főműhely munkáisi indítottak bérmozgalmat, majd a budapesti villamosvasutak alkalmazottai is.⁶⁴ 1916-ban már több gyárra és szak-

⁵⁹ *Szterényi—Ladányi*: i. m. 165. o.

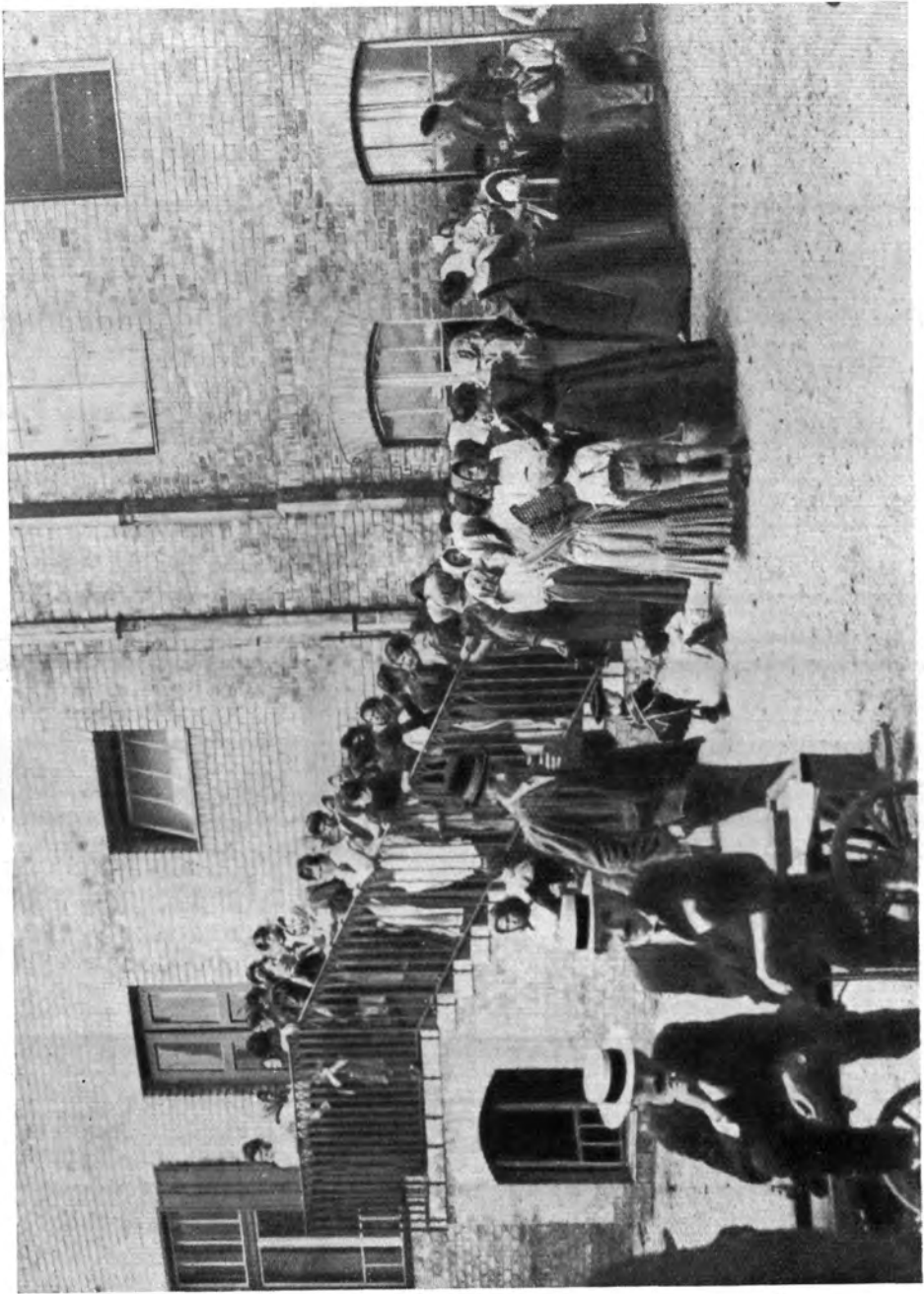
⁶⁰ A szakszervezeti mozgalom Magyarországon. I. m. 18. o.

⁶¹ OL. ME. Mtj. 1917. okt. 19. *Iványi E.*: i. m. 308. o.

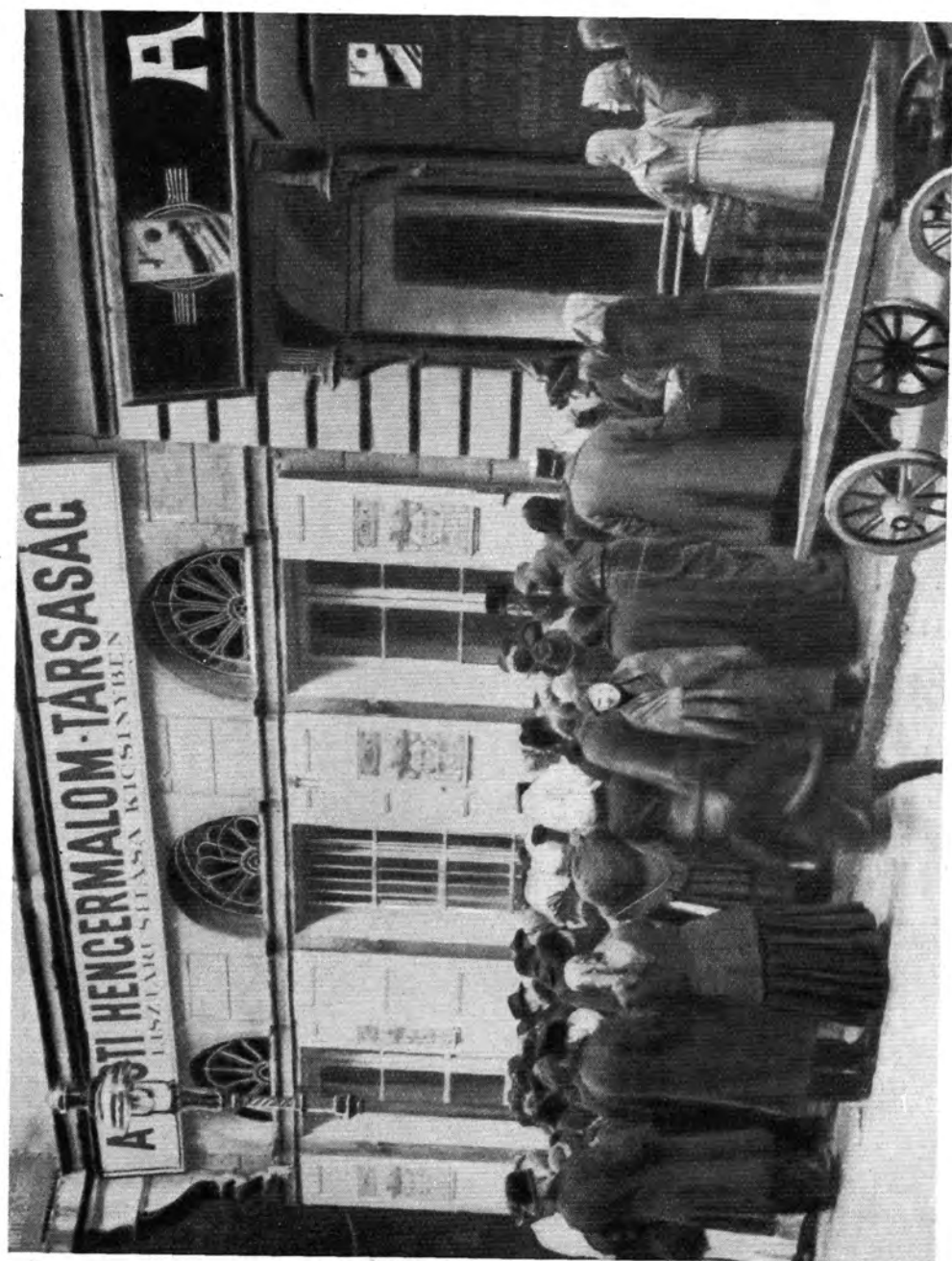
⁶² A párttörténeti tankönyv tervezete. Párttörténeti Közlemények 1965. márc. XIV. o.

⁶³ *Böhm Vilmos*: Két forradalom tüzeiben. Bp., 1946. 26. o.

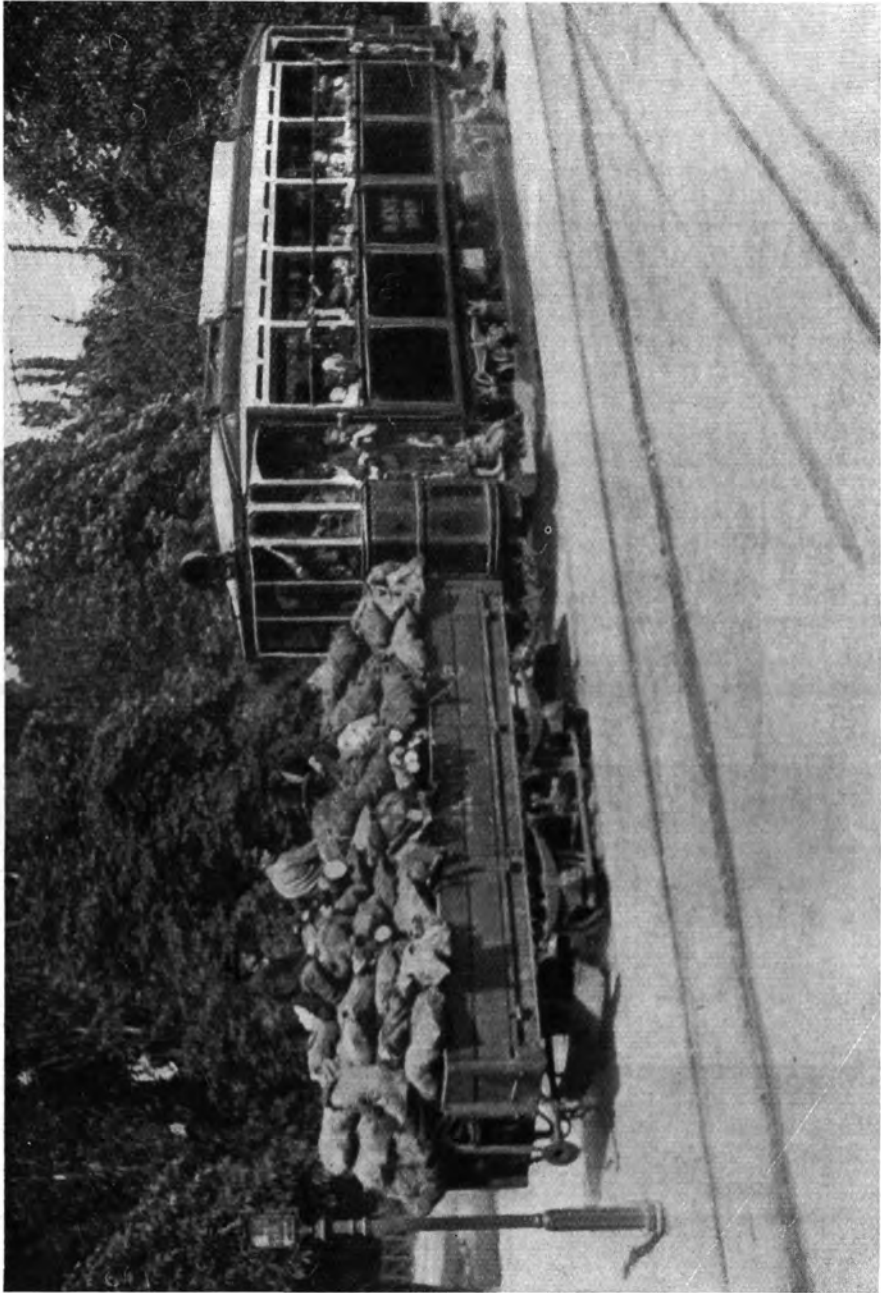
⁶⁴ Párttörténeti tankönyv tervezete. Párttörténeti Közlemények. 1965. márc. XIV. o.

1. A hadisegélyiroda előtt sorban álló asszonyok

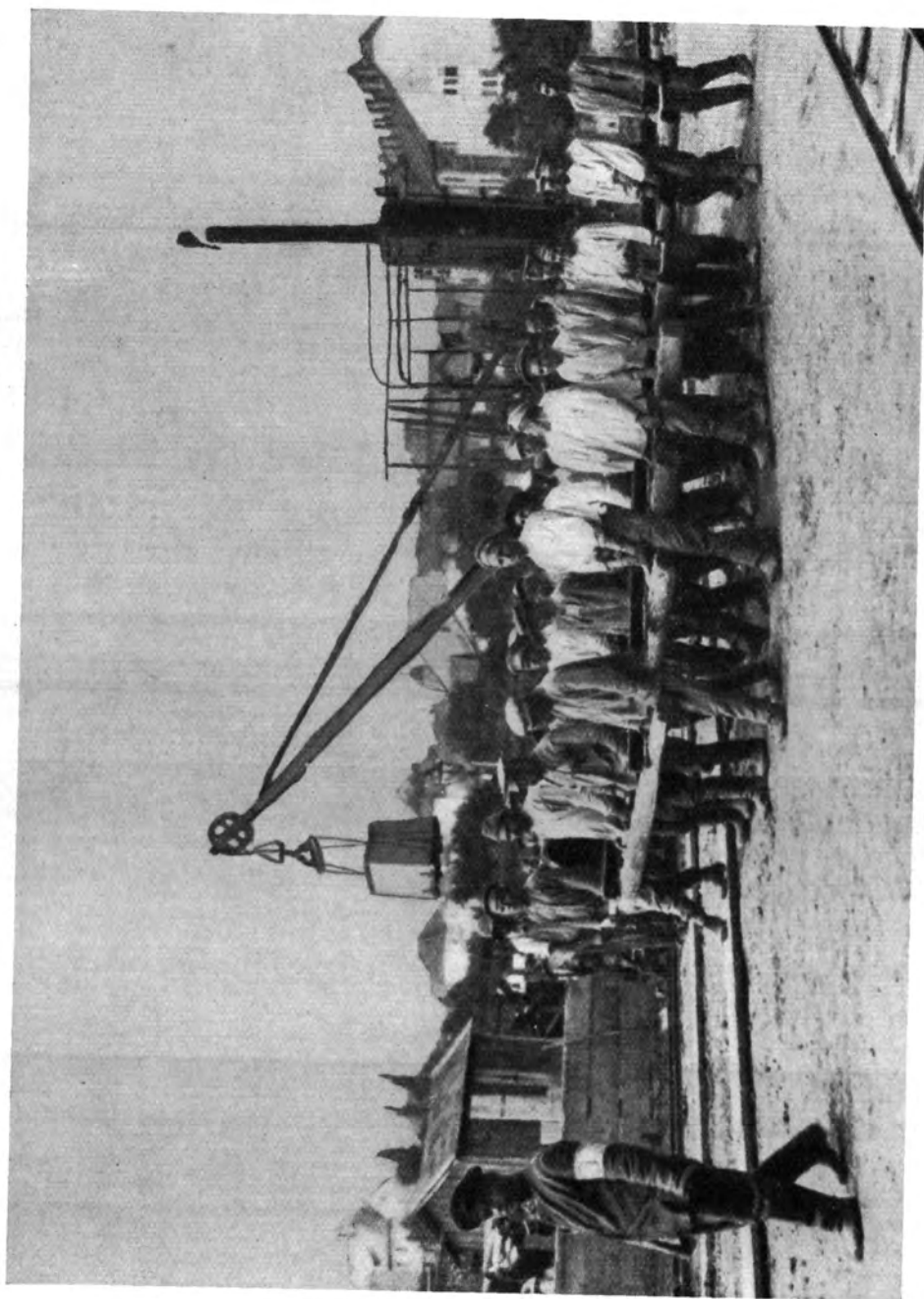
2. Az V. kerületi Sas utcai lisztüzlet előtt a háború alatt

3. A 83-as villamossal szállítják a tüzelt 1916-ban

4. Ingyenebéd a munkásasszonyoknak a háború idején

5. Orosz hadifoglyok a Villányi úti építkezéseknél

mára kiterjedő bérmozgalmak jelentkeztek. Kezdetben panasz előterjesztéseket, memorandumokat nyújtottak be a gyárvezetőséghez, a panaszbizottságokhoz, a szakmai szervezetekhez. Pl. a Teudloff—Dittrich gyári öntők a drágasági pótlék ügyében fordultak a Vas- és Ércöntők szervező bizottságához január 8-án,⁶⁵ melyet ki is harcoltak. Március 5-én a Schlick gyári öntők bérvizonyaiak megjavítása érdekében emlékiratot nyújtottak be a gyárvezetőséghez.⁶⁶ Hasonló módon jártak el az Első Magyar Fém- és Lámpagyár öntői, melyben a régi jellegű munkákra 50%-os, a hadimunkákra 25%-os béremelést kértek.⁶⁷ Ugyanilyen eredményt értek el a Ganz gyári öntők is, kik 30%-os béremelést kértek az öntőknek, a lakatosoknak és a segédmunkásoknak pedig 20%-ot.⁶⁸ Júliusban a Hoffher gyári öntők és a Ganz Danubius (Váci úti) munkásai kaptak 15%-os bérvajítást benyújtott memorandumaikra.⁶⁹ Októberben a Lámpagyárban, a Fegyvergyárban, a Vulkán gyárban⁷⁰ sikerült kisebb béremelést elérni. A szakszervezeteknek tett jelentés szerint április 17-én a Weiss Manfréd gyárban, szeptemberben a Telefongyárban, az Egyesült Izzóban, októberben az Ericsson Villamossági gyárban és a Magyar Repülőgyárban sikerült megállapodást kötni a szakmai szervezetek és gyárak vezetősége között.⁷¹ Nemcsak a vasasoknál, hanem más szakmáknál is voltak kisebb eredmények a munkások javára. A nemesfemeseknél 1916-ban 10%-kal emelkedtek a bérek, a háború előttiéhez viszonyítva 40%-kal. A bőrösöknél szintén 10%, a háború előtti bér 20%-ával emelkedett a bér, még olyan konok és ellenséges magatartást tanúsító üzemben is, mint az újpesti Wolfner gyár. Az élelmezési munkásoknál a fővárosban 50—60%-os béremelést sikerült elérni, melyek között a legrosszabb volt a helyzet a Fővárosi Kenyérgyárban. A textilmunkásoknál 20%-os, a kereskedelemben dolgozó munkásoknál 25—100%-ig terjedő béremelés volt. Kollektív szerződés megkötését érték el 1916-ban a grafikai munkások, a nyomdászok és a könyvkötők.⁷² Drágasági pótlékot harcoltak ki a cipészek a Wolfner és a Schmidt gyárakban, a Hungária gyárban pedig béremelést. Az építőmunkások a panaszbizottságon keresztül rendezték a bérvizályukat a Gázgyárban, a Weiss Manfréd gyárban és a Fegyvergyárban. A famunkásoknál 20%-kal, a könyvkötőknel 15%-kal, a szabóknál 25%-kal, a női szabóknál 33%-kal, a vas- és fémmunkásoknál a budapesti üzemekben átlagban 35%-kal emelkedtek a bérek a bérmozgalom hatására.⁷³ A festőmunkásoknak 1916-ban a következő gyárakban sikerült béremelést elérni: az Arnheim gyárban, a Ganz gyárakban, a Lipták gyárban, a Hoffher—Schrantz gyárban, a Teudloff és Dittrich gyárban, a Repülőgépgyárban, a Marx—Grosszmann féle koporsógyárban, a Schlick és Nicholson gyárban, a Roessemann—Kühneman gyárban, a Mávagban, a Fém- és a Lámpaárugyárban, a Főv. Omnibusz üzembn.⁷⁴

Még nagyobb mértékben tapasztalhatók a bérmozgalmak az 1917-es év folyamán. Egyrészt tovább növekedett a drágaság, másrészt az elért eredmények is buzdítólag hatottak a fővárosi munkásokra. A követelések kiharcolásának módja is változott, több esetben már a sztrájkok, tömegmozgalmak is kísérték a bérmozgalmakat. Mind több szakmára terjedtek ki a mozgalmak, mint pl. a vasutasokra, magántisztviselőkre, villamosvasúti alkalmazottakra. Már 1916 őszén megalakult a Gyáripari Szakmák Blokkja, a munkáltatókkal szembeni egyetemes eljárás céljából, ugyanis eddig minden szakma a saját tagjai érdekében járt el és így előfordult, hogy a szakmák között nézeteltérések támadtak, és egyes csoportok kimaradtak

⁶⁵ P. T. I. A. Vsz. 916/17. jan. 8-i ülés.

⁶⁶ Ua. márc. 5-i ülés.

⁶⁷ Ua. márc. 19-i ülés.

⁶⁸ Ua. máj. 20-i ülés.

⁶⁹ Ua. júl. 1-i ülés.

⁷⁰ Ua. okt. 21-i ülés.

⁷¹ P. T. I. A. Vsz. 916/12.

⁷² Szakszervezeti Értesítő. 1917. febr.-márc.

⁷³ Szakszervezeti Értesítő. 1917. jan.

Hasonló értelemben hagyta jóvá a főváros a katonai ellenőrzés alatt működő Köztisztasági Hivatal, a Szemétfeldolgozó üzem és fuvartelep munkásainak drágasági családi pótlék juttatását heti 3—9 K-ig, a munkások kérelmére. Fővárosi Közlöny. 1916. július 28. 1550. o.

⁷⁴ Festők Szaklapja. 1917. márc. 1.

a kiharcolt béremelésekből. A Blokk feladata volt az is, hogy az egyes szakmák közötti összhangot biztosítsa. Nem sok adat van tevékenységéről, de a későbbi sztrájkok idején szerepe nyilvánvaló.

1917 folyamán, júniusban a Teudloff gyárban 10%-os, a Werkner gyárban 20%-os drágasági pótlékokat kaptak az ott dolgozó öntők, novemberben a Hirmann gyárban, a Vulkan gyárban és a Láng gyárban 25%-os pótlékokat.⁷⁵ Újabb bérmozgalmakról számoltak be az ülésen a Weiss Manfréd gyárból, az óbudai Hajógyárból, a Vulkan gyárból, a Fegyvergyárból és a Lámpagyárból. A csepeli öntők memorandumot nyújtottak át az igazgatóságnak és annak elutasítása után abbahagyták a munkát. A Langfelder gyárból bérkövetelés miatt kizárták az öntöket.⁷⁶

Az év folyamán az ácsok 9 esetben fordultak a panaszbizottsághoz és ennek eredményeként 30–35%-os, sőt egy-két helyen 50%-os béremelést harcoltak ki. A nemesfemesek és a bőrösök is 20%-os emelést értek el. A Wolfner, a Mauthner és a Freund féle bőrgyárakban 30%-os drágasági pótlékokat kaptak. A cipészek béremelés és drágasági pótlékként 50%-os emelést kaptak az 1916-os bérekhez viszonyítva. Azonkívül a munkaidő rövidítésében is sikerült eredményt elérniök, napi 1/2 óra munkaidő rövidülést és a szombat délutáni munkák megszüntetését harcolták ki. A famunkásoknál is 50%-kal sikerült felemeltetni a munkabéreket, azonban anyaghiány miatt sok üzem állt ebben a szakmában is, a béreknek csak 75%-át fizették. A festőknél, ahol a bérek a többi szakmához képest is alacsonyak voltak, 100%-os emelést sikerült elérni, a gyárban dolgozóknál pedig 40%-ot. A Villamosvasút Rt-nál majd egy évi huzavona után sikerült a drágasági pótlékokat kifizettetni. A húsipari munkásoknál 80%-os emelést és a munkaidő heti 5 órával való csökkentését érték el. A könyvkötőknél a drágasági pótlékkal együtt a férfiaknál 50%-os, a nőknél 70%-os béremelés volt. A fővárosban éles bérharcok voltak majd minden szakmában. A nyomdászoknál 97%-os volt a béremelés Budapesten, ami a háború előtti bérekhez hasonlítva 132%-os emelkedést jelentett. A szabóknál sztrájk útján sikerült a béreket 100–125%-kal emeltetni, a hadiüzemekben dolgozó nőknél 40%-os emelést sikerült elérni. A vasutasoknál béremelést csak hosszú harcok után lehetett elérni és a legrosszabban fizetett kategóriáknál pl. a pályafenntartási, raktári, szertári, fűtőházi munkásoknál csak napi 3–4 K pótlékokat. Az év folyamán 3-szor volt nagyméretű sztrájk. Május 23-án az ország összes vasúti műhelyének, Budapest fűtőházainak munkásai, az állomási és pályafenntartási alkalmazottak 9 napig sztrájkoltak. 26 munkás felett rögtönítélő bíróság ítélezett, azonban az általános elégedetlenség hatására felmentették őket.⁷⁷ Október elején a kormány az esetleges sztrájk megelőzése céljából jóváhagyta a mozdonyszemélyzet fizetésének 60%-kal való felemelését (a teherforgalomnál 70%-os). Indoklásul a honvédelmi miniszter előadta, hogy a vasutasztrájk a háborús csapat- és felszerelés szállítás szempontjából súlyos következményekkel járhat.⁷⁸ 4-én a béremelés ellenére szolidaritási sztrájk tört ki 32 bizalmi bevonultatása miatt. A másfél napos sztrájk sikerrel járt, ugyanis a kereskedelmi miniszter visszahozta a bizalmiakat, kénytelen volt elismerni a bizalmi rendszert és elrendelni, hogy a bizalmi át nem helyezhető. December 15-én a vasutasok újra beszüntették a munkát és 15 000 munkás tüntetett a MÁV igazgatóság előtt a drágaság ellen. A munkások ennek eredményeként kaptak karácsonyi segélyt. A dohánygyári munkások két esetben 25–25%-os béremelést és havi 20 K háborús pótlék kifizetését érték el. Az építőmunkásoknál, bár itt a háború miatt építési anyag hiányában pangás volt, a fővárosban 25–40%-os béremelést értek el. A magánalkalmazottaknál is sikerült minimális béremelést elérni. A városi alkalmazottaknál 1917 nyarán bérmozgalmak indult. Az iskolai takarítónők kezdtek, majd rohamosan elterjedt a mozgalom és eredményeként 40–70%-os fizetésemelést és egyszeri 50–300 K-ig terjedő gyorssegélyt sikerült elérni. A villamosvasúti dolgozóknál 100%-os béremelést, a vegyészeti munkásoknál napi 2,50 K

⁷⁵ P. T. I. A. Vsz. 916/17. 1917. jún. 2-i és nov. 3-i ülés.

⁷⁶ P. T. I. A. Vsz. 916/17. aug. 8-i és nov. 17-i ülés.

⁷⁷ Szakszervezeti Értesítő. 1918. jan.-febr. 1–16. o.

⁷⁸ OL. ME. Mtj. 1917. okt. 4. *Iványi E.*: i. m. 298. o.

bérjavítást voltak kénytelenek elismerni a munkáltatók. A vegyészeti munkások mozgalmát a Ruggyantagyr munkásai kezdték.⁷⁹ A bérvizályokat rövidebb-hosszabb küzdelem követte és a munkáltatók nehezen ismerték el a jogos követeléseket, ugyanis a háborús rendelkezések következtében a tőkésék még agresszívebben utasították vissza a követeléseket és a háborús helyzetre hivatkozva hártották el azokat. Pl. a Kőbányai úti Ganz gyárban 1917 augusztusban többszöri leállással, majd ezt követő kizárással sem sikerült keresztülvinni a munkás-ság béremelési követeléseit, a panaszbizottság is több esetben visszautasította azokat.⁸⁰

A Vas- és Fémmunkás Szövetségnek több fővárosi nagygyár panaszbizottságával sikerült megállapodásra jutni béremelések ügyében.

A Weiss Manfréd gyárral január 5-én, május 29-én, június 7-én és decemberben,
a Ganz Villamosságiban aug. 3-án,
az Elektromos művekkel okt. 1-én,
a Ruggyantaggyárral szept. 7-én,
a Weiss Manfréd Konzervgyárral okt. 8-án,
a Magyar Kötélpályagyárral szept. 26-án,
a Magyar Lloyd Repülőgépgyárral febr. 20-án és dec. 3-án,
az Első Magyar Csavargyárral nov. 26-án,
az Első Varrógép és Kerékpárgyárral okt. 5-én,
a Györffy—Wolf fémárugyárral máj. 30-án,
a Herczegh gépgyárral szept. 6-án,
a kőbányai Lepter J. Vasszerkezeti gyárral okt. 30-án,
a Ganz Danubius gyárral máj. 18-án,
a Magyar—Belga Fémipargyárral máj. 24-én,
a Fehérvári úti Magyar Fiat Művekkel márc. 30-án,
a Roessemann és Kühnemann gépgyárral jún. 1-én,
a Telefongyárral aug. 5-én,
a Teudloff és Dittrich gépgyárral. nov. 21-én.⁸¹

A kormánynak is gondot okozott az egyre szélesedő bérmozgalom, mely sok esetben munkabeszüntetéssel is együtt járt és ezért elfogadta a honvédelmi miniszter előterjesztésére egy bizottság felállítását, melynek feladata lett volna a munkásság helyzetét tanulmányozni a sztrájkmozgalmak megelőzése céljából. A bizottság, mely tulajdonképpen létre sem jött, „meggyőződött volna arról, hogy a kellő mennyiségű, megfelelő minőségű élelmiszerkészlet, esetleg ruházati cikk rendelkezésre áll-e és pedig a munkásság által megközelíthető áron, valamint arról is, hogy ezek a cikkek a munkáságnak tényleg kiadatnak-e ;

arról, hogy a munkásság bérei a fennforgó viszonyoknak megfelelnek-e, nem akadályoztatnak-e meg a munkások abban, hogy a bérvizonyokra nézve szervezett fórumhoz, a munkás-ügyi panaszbizottsághoz fordulhassanak, valamint különösen arról is, hogy a vezényelt katonák és a népfölkelő munkásosztagokba beosztottak a többi munkással egyenlő díjazásban részesülnek-e ;

arról, hogy az illető üzem közegészségi berendezései megfelelőek-e és a munkaidő nem a munkásság erejének kizsákmányolására és így végeredményben az állandó teljesítő képesség rovására is van-e megállapítva.”

Az előterjesztés szerint „a budapesti üzemekben a viszonyoknak megfelelő bért kap a munkásság (de), itt is vannak olyan momentumok, melyek orvoslásra várnak.”⁸²

Közben a kormány terrorintézkedésekkel készült a sztrájkmozgalmak elnyomására. A minisztertanács rendelettervezetet fogadott el a sztrájkokkal kapcsolatban. Eszerint „munkabeszüntetés esetén jelentést kell tenni és a panasz okát megszüntetni. Ha ezután sem veszik fel a munkát, a látítókat esetleges bevonultatással el kell távolítani. Ha az sem oldja meg,

⁷⁹ Szakszervezeti Értesítő. 1918. jan.-febr. uo.

⁸⁰ Vas- és Fémmunkások Lapja. 1917. aug. 11.

⁸¹ P. T. I. A. Vsz. 917/1.

⁸² OL. ME. Mtj. 1917. okt. 19. *Iványi E.* : i. m. 309. o.

akkor a katonai bíróság, sőt a statáriális bíróság alá kell vonni és a halálos ítéleteket a munkás-ság tudomására kell hozni. Ha a munkát újra felveszik, a kegyelmi kérvénynek helyt kell adni. Rövid sztrájk esetén nem szabad súlyos ítélettel zaklatni a kedélyeket. Katonailag nem képzett egyénnel szemben ajánlatos az enyhe bánásmód. Bár ezek, főleg a nőmunkások tanúsítanak legtöbb esetben legvakmerőbb fellépést. Ilyenkor az államügyész elé kell vinni az ügyet, ugyanúgy olyan üzemnél, ahol népfölkelő munkások dolgoznak.”⁸³

A béremelések mellett a munkások harcot folytattak munkakörülményeik megjavítá-sáért is. A munkaidő csökkentéséért folytatott küzdelemben eredményeket értek el a cipé-szek, a húsipari munkások, a kereskedelmi alkalmazottak, a magánalkalmazottak. A háború kezdetekor a kereskedelmi dolgozóknál a vasárnapi munkaszünetet a kormány megszüntette. A szervezet állandóan harcolt a rendelkezés megszüntetéséért és 1916 februárban részleges eredményt sikerült elérni. A magánalkalmazottak az osztatlan munkaidőért folytattak har-cot.⁸⁴ Részben a munkaidő csökkentése és a munkaintenzitás emelése ellen folytattak küz-delmet az akkordbéres területeken, főleg a gépiparban és a bőriparban. A nyersanyaghiány, a szénkorlátozás miatti kényszerű üzemállások az akkordban dolgozó munkásokat erőteljesen sújtották. „Az akkord rendszer mellett az üzem mindennemű rázkódásából származó fenn-akadás keresetvesztéssel sújtja a munkásokat. Ez az üzemi fennakadás pedig mostanában mindinkább előfordul . . . Az akkord keresetek mennyisége általában csökken, és így bár drágasági pótlékot kapnak a munkások, heti keresetük nem nőtt.” A Wolfner gyárban a sza-bászok akkordbérért duplájára emelte a gyár, viszont a teljesítményt nem tudták elérni,⁸⁵ így a heti keresetük ennek ellenére sem nőtt.

A kormány így kénytelen a kényszerű üzemállások miatti bérproblémákkal foglalkozni, és határozatot hozni a bérfizetésekre. „Az olasz offenzíva következtében beállott szállítási eszköz és szénhiány miatt álló üzemek munkásainak a zavargások megelőzése céljából 70% bért kell fizetni a mozgósítási alap terhére. Az eddigi kényszerű üzemállásokat a gyárak 75%-kal fizették, azonban a hadügy egy bizalmas rendeletben hatályon kívül helyezte és nem térítette meg a gyáraknak, a ráeső 1/2 részt. Így nagy tömegű munkás lett munkanélküli, akiknek a bevonultatása is élelmiszer és szállítási nehézségekbe ütközött.”⁸⁶

A kormány átmenetileg így oldotta meg a kérdést, amellyel egyáltalán nem ért el célt, mert ezek a félmegoldások senkit sem elégitettek ki és 1917 végén a magyar munkásság erő-teljesen hallatta hangját.

A munkásmozgalom fellendülése a háború alatt

I.

A háború kezdetén a szervezett munkásság jelentős tömegeit hívták be katonai szolgál-atra és így a felére esett vissza a szakszervezeti tagok létszáma. A gyülekezési tilalom, a sajtó-cenzúra, a szakszervezeti és SZDP vezetőség megalkuvó és részben tanácstalan magatartása következtében a szervezeti élet az első háborús évben stagnált. Az SZDP vezetőséget az ural-kodó osztállyal szembeni loyaltás jellemezte, ugyanakkor attól való félelem is, hogy vezető pozíciójukat nem tudják fenntartani. Ebből a sajátosságból eredt sokszor januszarcú mag-a-tartásuk. Egyrészt türelemre intették a munkásságot, másrészt a munkásság gazdasági köve-teléseit támogatták. A háború első felében a megalkuvás a jellemző elsősorban tevékenység-ükre. Ráadásul a keleti hadszíntér hadieseményeit igazságos harcnak, a cári önkényuralom elleni küzdelemnek tekintették és így a munkásság tömegei előtt leplezték a háború rabló, imperialista jellegét, akikre hatást gyakorolt az uralkodó osztály sovíniszta, a háborút éltető hangulata is a háború kezdetén. A nacionalista mámor azonban a súlyos vereszségek, a sebesült és rokkant katonák tömeges megjelenése, az újabb és egyre növekvő számú katonai

⁸³ OL. ME. Mtj. 1917. aug. 24. *Iványi E.*: i. m. 280. o.

⁸⁴ Szakszervezeti Értesítő. 1918. jan.-febr. ua.

⁸⁵ A Cipész. 1917. febr. 18. 1. o.

⁸⁶ OL. ME. Mtj. 1917. dec. 8. *Iványi E.*: i. m. 359. o.

behívások következtében hamar elszállt. Tetézte ezt az otthon maradtak csekély jogainak megvonása, a gyárosok, majd később az üzemi katonai parancsnokok munkásokat sértő intézkedései, az életkörülmények gyors romlása, a közszükségleti cikkek hiánya.

A közvetett — a panaszbizottságokon keresztül és közvetlen bérharcok eredményei felnyitották a munkásság szemét, és a gazdasági követelések mellett megjelentek a politikai, a szervezkedés szabadságát, a munkásság régi jogainak visszaállítását követelő mozgalmak. Már 1915 második felében és 1916-ban, de még inkább 1917-ben tapasztalható ez, amikor lendületet adtak ezeknek a mozgalmaknak az Oroszországban bekövetkezett forradalmi változások, főleg az Októberi Szocialista Forradalom győzelme után.

Az SZDP és szakszervezeti vezetőséget is meglepte a szervezkedés ereje, a munkásmozgalom fellendülése és kénytelen-kelletlen támogatniok kellett a munkásság szinte spontán erejéből, vagy csak alulról jövő, az alsó vezetők, a bizalmiak részéről történő kezdeményezőseit. Bár számtalan esetben gátolták a mozgalom radikalizálódását. Fenyegetéssel, a szervezkedésből való kizárással sújtották azokat az alsó vezetőket, akik nem voltak hajlandók az osztálybékét elfogadni vagy a kormánnyal szemben loyális magatartást tanúsítani. Főleg kíméletlenül felléptek az eleve radikálisabban jelentkező feltöltődött, új, alsó vezető réteggel szemben, kikre nem tudták befolyásukat kiterjeszteni olyképpen, mint a régebbi szakszervezeti vezetőkre. Pl. a Vas- és Fémmunkások Központi Vezetősége 1918. ápr. 2.-i ülésén Schrötter Aladár gépgyári munkást kizárták a szövetségből, mert kifogásolta Malasits Géza tevékenységét a gyárral folytatott tevékenység során. Jún. 1-én Gruber Antalt zárták ki a szövetségből és Farkas Konrádot a bizalmi tisztségtől eltiltották, mert nem tartották be a vezetőség utasításait. Aug. 16-án Matusek Edét zárták ki, mert a vezetőséget részrehajlással vádolta meg a Fegyver- és a Gépgyárban.⁸⁷

Főként a fővárosban és a bányavidékeken volt élénk a munkásság tevékenysége, a szervezkedés erősödése.

A szakszervezetek 1916. évi jelentése szerint: „figyelembe véve a háborús viszonyokat, különösen a fővárosban elég élénk volt a szakszervezeti tevékenység. A régi hadbavonult bizalmi férfiak helyére újakat választottak, akik igen gyakran találkoztak a szervezetekben, ahol a vezetőségekkel együtt megbeszélték a munkaviszonyokat és ahol bajok voltak, igyekeztek ezeket békés úton szanálni. A helyiségeket fenntartották, ami a csökkent tagdíjak miatt meglehetősen anyagi nehézséget jelentett. Előadásokat is tartottak, bár ezek látogatottsága kisebb volt mint béke időben, ami annak is tulajdonítható, hogy a hadiüzemekben dolgozó munkásoknak kevés volt a szabad ideje.”⁸⁸

A szakszervezeti pénztárak kimerültek, egyrészt a kevesebb tagdíj fizetés, másrészt a háború alatti nagymérvű szakszervezeti segélyek miatt, melyet a szervezett munkások özvegyeinek, árváinak, harctéren levőknek fizettek.

A szakmák kiadványai is megfogyatkoztak, bár a Népszava példányszáma már 1915-től szaporodott, a frontra küldött lap példányszámok miatt. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó osztállyal való loyális volt az ára annak, hogy a kormány az újság frontra küldését megengedte.

A szakszervezetek taglétszáma kezdeti csökkenés után a következőképpen alakult a háború folyamán:

1913	1914	1915	1916	1917	1918
107 488	51 510	43 381	55 338	215 222	721 437

Az 1917-es évben a háború előtti létszámnak már duplájára, a háború utolsó évében hétszeresére emelkedett a taglétszám.⁸⁹

⁸⁷ P. T. I. A. Vsz. 918/42.

⁸⁸ Szakszervezeti Értesítő. 1917. jan. 10.

⁸⁹ A szakszervezeti mozgalom. I. m. 97. o.

Az SZDP és szakszervezeti vezetőket is meglepte a szervezethez ilyen mérvű fejlődése. Saját jelentésük élesen világít rá erre a jelenségre. „A szakszervezetek vezetői még almodni sem merték valaha, de különösen a háború alatt, hogy ilyen eredményt érjenek el. Hogy minek köszönhetjük ezt a nagy eredményt, az nem képezheti vita tárgyát. A nyomorúság, amelyet a háború hosszú tartama okozott, talpra állította a nagy tömegeket. A szervezkedésben kerestek védelmet mindazok, akik a hallatlan drágaság és uzsora objektumai.”⁹⁰ A munkástömegek szervezeteiktől várták nyomorúságos helyzetük javítását.

A szervezkedés növekedésében jelentős szerepet játszottak a vasmunkások. Már 1916-ban 90 gyárban tartottak 2798 gyárértekezletet, ahol 163 865 munkás vett részt.⁹¹ A fővárosi vasasok közül, 1916 nyarán, 55 000 munkásból csak 11 000 volt szervezett, mint közlik a szövetség augusztusi rendes közgyűlésén,⁹² 1916 végén már a taglétszám 20 659, és 1917 végén pedig 80 934. Ebből 56% a budapesti tag, ami már a szakma majdnem teljes szervezethez tartozott a fővárosban, ugyanis az 1918-as nagy növekedésben már a vasmunkások létszáma ténylegesen nem változott.⁹³ A többi szaknál is jelentős a taglétszám növekedése, ha nem is ilyen mérvű. A bőrösök 1917 nyarán elérték a háború előtti létszámot, a famunkásoknál 100%-os volt az emelkedés. A magánalkalmazottaknál 1917 végén már 20 000 tag van, az építő munkásoknál is van növekedés, de még 1918-ban is csak a háború előtti tagság felét tudták elérni. A vegyipari munkásoknál 1917 második felében van rohamos fejlődés, félév alatt 9000-en léptek be a szakszervezetbe. A fővárosi Villamosvasút alkalmazottainál is ekkor döntő fontosságú a mozgalom fejlődése. Október 20-án általános sztrájkjal követelték a szervezkedés szabadságát.⁹⁴ Igen jelentős a vasutasoknál a szervezkedés ereje. 1916 végén még csak 4500 vasutas szervezett, 1917 végén pedig 20 000. A vasúti műhelyek munkásai 100%-ban, a fűtőházak munkásai 85%-ban voltak már ekkor szervezettek.⁹⁵

A vasasok sajtója is jelentékenyen nőtt ez alatt az idő alatt. A 2 hetenként megjelenő szaklapok példányszáma 1917 végén 76 000 magyar, 11 500 német, és 5000 szlovák nyelvű. A Villamos 8500, a Vegyipari munkás 1500, a Községi Munkás 5000, a Cipőfelsőrész készítő lapja 1200, a Cipész 5000, a Bőrösök szaklapja havonta 1500 példányban jelent meg. A Könyvkötők lapja magyar nyelven 7300, németül 1000 példányban, a Festők szaklapja pedig 2300 példányban jelent meg. Szaklapot indítottak a magántisztviselők, a húsipari munkások, a vasutasok, a községi alkalmazottak. A könyvkötőknél, nyomdászoknál, szabóknál és építőknél a szaklap példányszáma elérte a háború előtti szintet.⁹⁶ „A szervezkedés erejét nemcsak a taglétszám és a szaklapok, példányszámok növekedése mutatta, hanem az is, hogy a szakmai szervezetek egységesebbek lettek. A partikuláris és szeparatista tendenciák a szakmákon belül csökkentek, ami lehetővé tette, hogy a szakmák egységesebben lépjenek fel a tökések és az üzemi parancsnokok elnyomásával szemben. Pl. a cipőfelsőrész készítő 1917 novemberben csatlakoztak a Cipész és Csizmadia Munkások Egyesületéhez. 1912 óta vitakoztak a különállás megszüntetésén, a mozgalom fellendülése idején történt köztük a megállapodás.⁹⁷ Az Építőmunkások Országos Szövetsége 1918 augusztusban megtartott közgyűlésén beszámoltak arról, hogy az ácsok is megszüntették a különállásukat, csatlakoztak a szövetséghez a cementipari munkások és a kövezők is.⁹⁸ A Vas- és Fémmunkásoknál is több esetben előfordult, hogy az egyes szakmák között nézeteltérések merültek fel. Az esztergályosok, lakatosok, öntők között sok esetben volt széthúzás, mindegyik szervezet csak a maga tagjainak az érdekeit védte. A háborús nyomor és a politikai jogtalanság elleni küzdelemben a különböző csoportok összefogtak a cél érdekében. Pl. a Langfelder gyári öntők segílyt kértek az Öntők

⁹⁰ Szakszervezeti Értesítő. 1918. jan. 1–16. o.

⁹¹ Vas- és Fémmunkások lapja. 1917. június 22. 3. o.

⁹² P. T. I. A. Vsz. 916/16.

⁹³ P. T. I. A. Vsz. 916/19.

⁹⁴ Szakszervezeti Értesítő. 1918. jan.-febr.

⁹⁵ Magyar Vasutas. 1918. jan. 10. 2. o.

⁹⁶ Szakszervezeti Értesítő. 1918. i. m.

⁹⁷ P. T. I. A. Börsz. 56. 47. o.

⁹⁸ P. T. I. A. Ész. I. 918/3.

szervező bizottságától, annál is inkább, mert a gyári mozgalom alkalmával a lakatosok és esztergályosok a hozzájuk nem tartozó öntőknek is adtak segílyt.⁹⁹ A vas- és fémipari szakmák közti összefogás, a közös fellépések összehangolása a fellendülések idejében erősödött.

II.

A mozgalom radikalizálódásának egyik fontos tényezője a *bizalmiak szerepének növekedése*, akik a munkástömegekkel állandó kapcsolatban, részben maguk is a forradalmi eszmék híveivé váltak, vagy legalábbis kénytelenek voltak hangot adni a munkásság követeléseinek, melyet mint a munkásság képviselői hangoztattak, illetve továbbítottak. E helyzetből kifolyólag összeütközésbe kerültek az SZDP és a szakszervezetek jobboldali vezetőivel, akik még a mozgalom fellendülése idején is az uralkodó osztályokkal való loyaltitás hívei maradtak.

A bizalmiaknak a mozgalomban eddig is meg volt a szerepük, ez azonban a háborús nyomor, a munkásság jogainak megnyirbálása idején fokozott jelentőséget kapott és olyan feladatok megoldása is a bizalmiakra várt, melyeket addig nem, vagy csak elvéve végeztek. A bizalmiak feladatait a következőképpen vonja össze a szakszervezeti lap: „A kézműiparban a bizalmi személy működése a kéthetenként tartandó műhelyértekezletek összehozása, a hiányzók figyelmeztetése, a járulék pontos beszédése.” A gyáripari termelés elterjedésével a bizalmiak munkájának jellege megváltozott, a jelentőségük megnőtt. „A fő a bizalmi tevékenységében a gyár vagy műhely munkásainak megszervezése. Ez az alapja a további akcióknak.” Továbbá; a szervezett munkások és a vezetőség közötti kapcsolat tartása, ami a többi üzemmel való kapcsolatot is jelenti. Azonkívül kezdeményeznie kell a harcot az árszabály vagy munkarend megszerzésére. Ha a gyárnak van munkarendje, akkor a szervezet közbejöttével kell újat kivívni. Figyelniök kell arra, hogy a munkások a változó bércategóriák és pótlékok miatt meg ne rövidüljenek, az esetleges differenciákról az igazgatósággal ők tárgyalnak. Harcot folytattak a kollektív szerződés megkötéséért, vagy a betartásuk felett öröködnék.¹⁰⁰ „A bizalmi a harcoló munkásságnak az előretolt őrszeme, éberem kell ügyelnie a munkásság, a szervezet érdekeire.” A bizalmi az érintkezésben legyen szilárd és fegyelmzett, igazságos és őszinte — a megbízóival szemben is vannak kötelezettségei.¹⁰¹

Ezek a követelmények a bizalmiakkal szemben a háború folyamán még csak fokozódtak. A munkásság érdekeinek a képviselete mellett olyan tevékenységet is folytattak, melyek az egész munkásság érdekeit védtek. Szervezték a munkásság egyre fokozódó kizsákmányolása elleni harcot, a tőkés és az üzemi katonai parancsnokok háborús termelés fokozását célzó intézkedéseit akadályozták. Már 1915 második felében tapasztalunk a bizalmiak részéről olyan fellépést, amellyel az SZDP és szakszervezet vezetősége nem értett egyet. Pl. a Vas- és Fémmunkások Szövetsége kp. vezetőségének 1916 elején tartott ülésén beszámoltak arról, hogy „a gyáripari bizalmiak elhatározták, miszerint a katonai felügyelet alá helyezett gyárak munkásainak nevében közvetlenül fordulnak a HM-hoz, mert a szövetség nem képviseli elég erélyesen a munkások érdekeit a munkáltatóknál és a hatóságoknál.”¹⁰² Egy másik jelentés szerint „Tagjaink egy része ugyanis, egyrészt lassúnak találta az ügyek olyatén elintézését, ahogy azt a szervezet vezetősége célszerűnek látta, másrészt a szervezet fellépését nem tartotta elég mélyrehatónak s e téren radikálisabb módszert vélt kívánatosnak. A vezetőség a maga jól megfontolt eljárásától nem volt hajlandó eltérni és ezért ismételten történtek kísérletek arra, hogy a munkásság — legális vezetőségének álláspontjától függetlenül — közvetlenül cselekedjék.”¹⁰³

Élesen világít rá a bizalmiak tevékenységére a Weiss Manfréd csepeli lőszergyár népfelkelő munkásosztagai katonai parancsnokságának jelentése 1916 novemberből.¹⁰⁴ A jelentés

⁹⁹ P. T. I. A. Vsz. 916/17. 1917. nov. 17-i ülés.

¹⁰⁰ A Cipész. 1917. okt. 7. 1. o.

¹⁰¹ A Cipész. 1917. nov. 4. 1. o.

¹⁰² P. T. I. A. Vsz. 916/16.

¹⁰³ Szakszervezeti Értesítő. 1917. jan. 7. o.

¹⁰⁴ P. T. I. A. XV/1/916/12. 30. o.

nak a lőszergyártásra gyakorolt káros tevékenysége meggátolására. Jelentette, hogy katonai eljárást indított meg, több bizalmi bevonultatott, vagy katonai kísérettel szolgálatra osztott be.

A tanúvallomások és a vádlott bizalmiak és munkások kihallgatási jegyzőkönyvei jelzik, hogy a bizalmiak szerepe milyen változáson ment keresztül, főleg a katonai parancsnokság alá helyezett gyárakban. Az előzőekben már tárgyalt csepeli lőszergyár egyike a legkoncentráltabbaknak, szerepe a háborús termelésben döntő, mind a termékmennyiség, mind az ott dolgozó munkásság nagy száma miatt.

A jelentés szerint a bizalmiak tevékenysége következtében a munkateljesítmények maximuma a lőszergyár termelését 25–30%-kal befolyásolta. Az egyik üzemvezető vallomásaiban elmondta, tanúja volt annak, hogy két esztergályos bizalmi ellenőrizte az elszámolást, nem lépte-e túl a munkás a megállapított normálkeretet, a 120%-ot. Aki túllépte azt, megdorgálták. Egy másik üzemvezető azt vallotta, hogyha valamelyik munkásnak reklamációja van a bérelszámolásnál, mindig egy Csonka nevű esztergályos jelentkezik, akit többször kérdőre is vont és jelentette a katonai parancsnoknak. Példaképp megemlítette, hogy egy munkásnak tévesen 2,60-as munkát adtak ki, a másiknak 7,50-est. A háromszoros ár ellenére mégis egyformán kerestek, mert a magasabb bérű annyira elhúzta a munkát. Nyilvánvaló, hogy a termelés hajszolása elleni védekezésül éltek a munkások ezzel a módszerrel, de a háború okozta kilátástalanság, a háború elhúzódása miatti elkeseredés is megmutatkozott ezekben az akciókban.

A bizalmiak és a kihallgatott munkások vallomásaiból képet alkothatunk a bizalmiak megváltozott szerepéről. Noviczki Bertalan bizalmi a bűnjelként lefoglalt előjegyzési könyvecskéjébe bejegyezte a munkateljesítményeket, a bérfizetéseket, a figyelmeztetéseket. Egyes munkások bojkottálásának megszervezésével is vádolták. Védekezésében előadta, hogy a nem tisztességes munkásokhoz méltóan viselkedőkkel szemben éltek a bojkottal, amikor az egész gyár megszakitotta az illetővel az érintkezést. Egy másik vádlott bizalmi, Muschitz József elmondta az egyik munkással szembeni fellépését, kit arra kért, hogy adjon a társának is munkát, aki anyagihiány miatt nem tudott eleget dolgozni. Mahaliczki Károly bizalmi elmondta, hogy bizalmi értekezleten voltak felelősségre egy munkást munkabértöbblet elszámolásáért, és hogy a bizalmiak 10-es bizottsága tárgyalta meg egyes munkások magatartását, az esetleges szabálytalanságokat. A vád szerint a letartóztatott vagy büntetett munkások részére végeztek gyűjtést — ő heti 2 K befizetéséről tudott, melyet segélyezésre fordítottak. Az egyik kihallgatott munkás, Orbán Alajos elmondta, hogy önként alávetik magukat a bizalmitestület határozatának.¹⁰⁵

A vallomásokból kiderül, hogy a gyár munkásságának magatartásbeli problémái, a munkaerkölcs, munkaügyi viták elintézése és szociális gyűjtés mellett a hadiipari termelés befolyásolása is a bizalmiak megváltozott tevékenységéhez tartozott.

A bérmozgalmakban is jelentős szerepet vittek a bizalmiak. A panaszbizottságokban a szakszervezeti delegáltakra hatást gyakoroltak, közvetlenül is eljárta az igazgatóságoknál a munkások panaszai ügyében.

A katonai parancsnokok éberrel figyelték az öntudatos bizalmiak tevékenységét és megtorlást alkalmaztak a bizalmiakkal és az őket támogató munkásokkal szemben.

A rendőrség is figyelemmel kísérte a bizalmiak értekezletét, főleg a fővárosban. Az értekezleten hallottakról besúgó segítségével igyekezett tudomást szerezni és aszerint tenni ellenrendszabályokat. A kéthetenkénti bizalmi értekezleteken mind forróbb volt a hangulat, az SZDP vezetőségnek mind nehezebb volt kordában tartani a bizalmiakat, mind több ellenzéki hang hallatszott, pedig a bizalmiak nagy részére ekkor még az SZDP és a szakszervezeti vezetők befolyással bírtak.

A rendőrkapitányság belügyminiszternek tett jelentése szerint, az 1917. jan. 6-i bizalmi értekezleten sokan *radikálisabb politikát várnak a vezetőségtől*. Pl. Bors János élesen támadta a vezetőséget a „főelvtársak felmentéséért,” aminek szerinte nagy ára van. Egy másik bizalmi, Pollák Rudolf is elmarasztalta a vezetőséget, hogy nem tesz semmit a drágaság ellen és a

¹⁰⁵ P. T. I. A. XV/1/916/12. 38. o.

választójog érdekében. A febr. 7-i ülésen pl. Szekeres Sándor hangoztatta, hogy most legfontosabb a munkásság gazdasági érdekeiért való harc és a pártvezérek most ne a mandátumokra gondoljanak. Fellner Béla, aki a frontról tért vissza, kijelentette, hogy a fronton a pártvezetőség ellen a legnagyobb az elkeseredés. A febr. 16-i ülésen a vasasok nyílt frontot képeztek a pártvezetőség ellen, melyet Cservenka Miklós és Malasits védelmébe vett.¹⁰⁶

A vezetőség elleni fellépéseket panaszolta a mozgalmi lap is. Megállapítása szerint „a bizalmi férfiak sokszor nemhogy csillapítanak a munkásságot, hanem maguk is tüzelik. Voltak esetek, hogy a munkáltatótól eredményt sikerült kicsikarni és a munkások nem fogadták el azokat és minden rábeszélés ellenére beszüntették a munkát.

A munkások meggondolatlan cselekedetei veszélyeztetik a szervezet tekintélyét.”¹⁰⁷

A régi bizalmiak is hangot adtak a munkásság elégedetlenségének, de még inkább az újak, akik a szervezetség növekedésével a mozgalomba kerültek és a munkásság bizalma folytán választották meg őket. Ezek a munkások, ha nem is tekintettek vissza több évtizedes mozgalmi múltra, mindenesetre a munkásság nyomorát érezték és hangot is adtak ezeknek. Főleg a vas- és fémmunkásoknál, ahol a szervezetség 1917 folyamán, a fővárosban már majdnem teljes, jelentkezett sok új bizalmi. A többi szakmánál lassúbb ez a fejlődés, de itt is megfigyelhető. Ezek a munkások a háború következtében erősen koncentráldott hadiiparban dolgoztak és a munkásság harci szellemének kifejezői voltak. A pártvezetőség igyekezett kézben tartani a bizalmiakat és a bizalmi testület szabályzatát úgy megváltoztatni, hogy befolyását erre a területre továbbra is kiterjeszthesse és megakadályozhassa az új rétegek képviselőinek a bizalmi testületbe való delegálását.

Kimondták többek között, hogy „Vezető bizalminak csak az 5 éves szövetségi tag választható!” Azonkívül, „ha a munkásság tisztségtől eltiltott tagot választ meg bizalminak, akkor a vezetőség azoktól megvonja a támogatást.”

„A főbizalmiaknak minden értekezletet, gyűlést be kell jelenteni, mert csak akkor vállalnak felelősséget az ott hozott határozatokért.”¹⁰⁸

Így akarták egyrészt befolyásuk alatt tartani a bizalmiakat, megakadályozni az öntevékeny mozgalmakat, másrészt e révén akart a vezetőség tudomást szerezni ezekről az akciókról, hogy alkalomadtán felhasználhassa ezt a szervezett erőt.

A bizalmiaknak nemcsak a bérkövetelések képvisellete, a háborús termelés szorítása elleni védekezés, hanem a mozgalom irányítása is feladatukat képezte. Főleg akkor lett szerepük fontos, amikor a munkásság munkabeszüntetésekkel, tömegtüntetéssel harcolt helyzetének megváltoztatásáért. Már az 1917-es év végén, de főként 1918-ban jelentős a nagyiparban dolgozó bizalmiak tevékenysége, bár az SZDP sok esetben csak a munkásöntudatra apellálással tudta őket befolyása alatt tartani.

III.

A hosszú háború a Monarchia korhadt gépezetét egyre nagyobb feladatok elé állította. A háborús erőfeszítések kimerítették a hátország készleteit, a harmadik háborús tél beköszöntése végképp elvette a tömegek türelmét. Egyre jobban előtérbe került a háború befejezésének kérdése, főként Ferenc József 1916 novemberében bekövetkezett halála után. IV. Károly és a körülötte csoportosuló uralkodó réteg tapogatózni kezdett a béke érdekében. Ennek a csoportnak az érdekei a Monarchia egységének megtartását kívánták, így a kezdeményezések nem lehettek sikeresek. A béke érdekében tett lépések a Tisza-kormány hitelének megrendülését jelentették az uralkodó osztályok szemében is. Előre vetette árnyékát Tisza bukása, melytől a tömegek a háború befejezését, a háborús nyomor enyhülését, és a politikai jogok kiterjesztését, az általános választójog kivívását várták.

A bérmozgalmak mellett mind nagyobb szerepet kaptak a politikai követelések, a béke kikényszerítése.

¹⁰⁶ P. T. I. A. XV. 917/14. Bp., r. kap. eln. res.

¹⁰⁷ Szakszervezeti Értesítő. 1917. dec. 1. o.

¹⁰⁸ P. T. I. A. Vsz. 918/43.

1916 folyamán még csak elvétve fordultak elő munkabeszüntetések. Általában a bérköveteléseket a panaszbizottságok útján orvosolták. 1917 folyamán a munkások belátták, hogy a panaszbizottságok esetleges engedékenységei nem tudják feloldani az árak és bérek közötti nagy különbséget, másrészt már összetételüknél fogva is, elsősorban az uralkodó osztályok érdekeit védik, és nem tudják a tőkések és munkások közötti feszültséget feloldani. Egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a sztrájkok, melyekben a nőmunkások mind nagyobb számban vettek részt és a csak bérköveteléseket lassanként háttérbe szorították a dolgozó tömegek politikai jogokért, politikai hatalomért folytatott harcai,¹⁰⁹ ami egyúttal az SZDP vezetőség politikájától való eltávolodást is eredményezett.

Az SZDP vezetőség kénytelen volt támogatni ezeket a követeléseket, hogyha nem akarta elveszíteni befolyását a tömegekre. Azonban állandóan igyekezett ezeket törvényes formák közé szorítani és a vezetésüket kézben tartani.

A sztrájkhullám már a tél végén, 1917 február-márciusban kezdődött. A főváros több fontos gyárában, a Csepeli Lőszergyárban, a Lipták gyárában, a Fegyver- és Gépgyárban, a Jutagyárban sztrájkoltak az év első felében. A már említett vasutas sztrájkok nemcsak gazdasági követelésekért,¹¹⁰ hanem a szervezkedés lehetőségéért is folytak.

1917 május elsejének megünneplése a munkásság forradalmi készségének és elszántságának jegyében zajlott le. Sem a kormány, mely 1915. és 1916. évi május elsejék megünneplését megtiltotta, sem az SZDP nem látta jónak a 1917-es megünneplésének elhagyását. Bár a felvonulásokat nem engedélyezték, a munkabeszüntetésekhez hozzájárult a kormány és főleg a fővárosban volt általános a munkaszünet. A fővárosi munkások a délelőtti folyamán a szakszervezeti helyiségekben gyülekeztek és az SZDP és a szakmák vezetői tájékoztatták őket a politikai helyzetről és a háború előtti május elsejék jelentőségéről.

Délután a Városliget környéki vendéglőkben ünnepelte a főváros munkássága a május elsejét.

Az Erzsébet királyné úti „Hungária kert”-ben a vasasok, a bőrösök-cipészek és a szabóipari munkások ünnepeltek. A gyűlés szónoka Bokányi Dezső, a békét, a háború megszüntetését követelte. A tömeg percekig pfújozta Tiszát beszéde közben, és a választójogért tüntetett.

A Stefánia úti Kologerszky kioszkban a nyomdászok, a magántisztviselők és a kereskedelmi alkalmazottak gyűltek össze. Weltner Jakab beszédében a béke és demokrácia összefüggését magyarázta.

Az István úti „Nagy Amadeusz” helyiségében a vasutasok tartottak gyűlést. A gyűlés szónoka Landler Jenő volt — sajnos, beszédét a cenzúra teljesen törölte.

Az Erzsébet királyné úti „Trieszti Nő” helyiségeiben az élmezési munkások — molnárok, pékek, hentesek, pincérek tartottak gyűlést, egyéb kisebb szakmákkal együtt. Buchinger Manó beszédében a nap jelentőségét ismertette.

A Hermina úti „Zöld Vadász” kerthelyiségében az építő- és famunkások tartottak gyűlést. A gyűlés szónoka Garbai Sándor volt, aki beszédében követelte a választójogot, hogy a nép vehesse kezébe a hatalmat. Beszéde közben elszánt kiáltások hangzottak „Nem élünk jog nélkül!, Jogot és békét!, Lesz még május 23-a.”

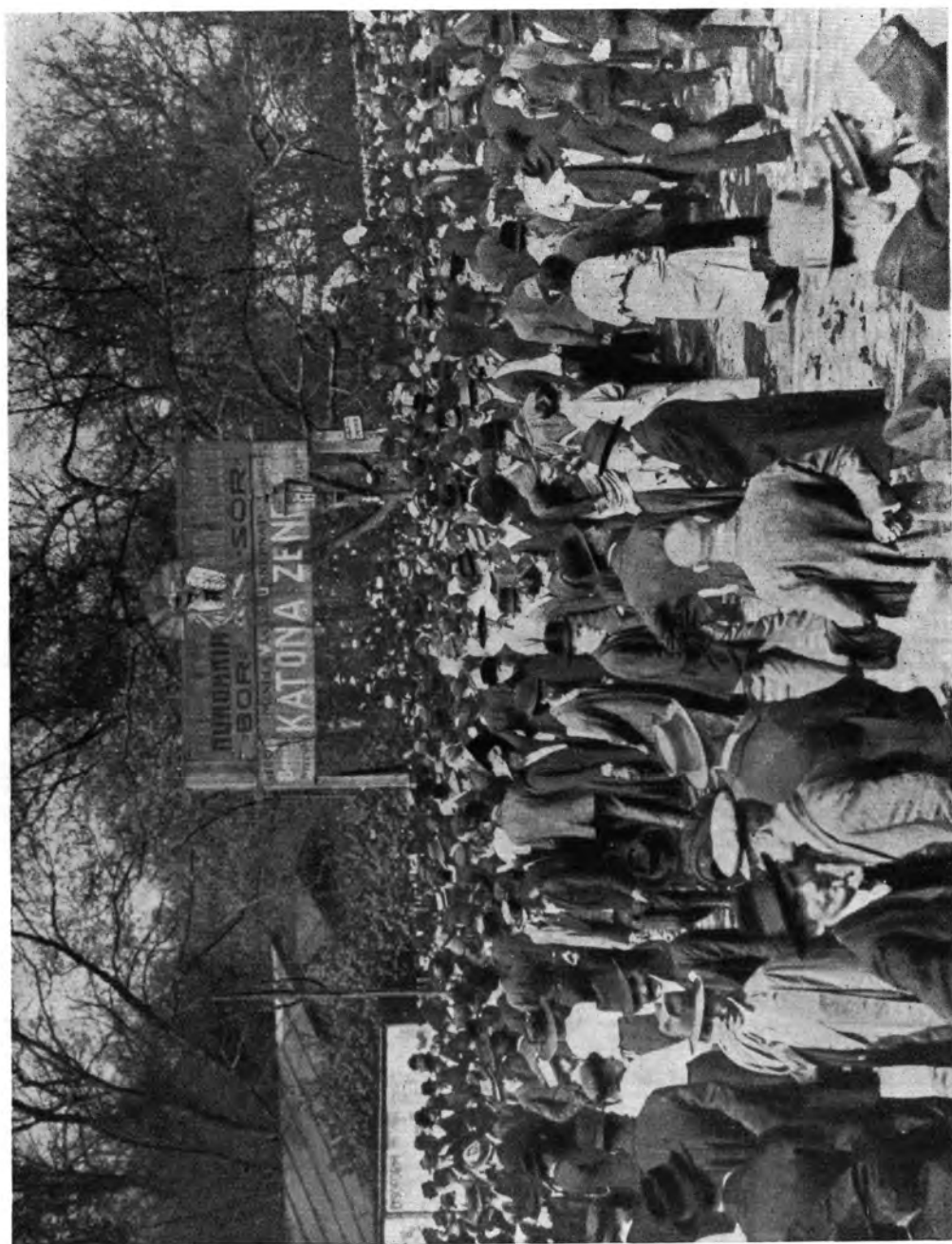
A városligeti gyűlések több tízezer részvevője határozati javaslatot fogadott el, melyben békét, kenyeret, szociális reformokat, demokratikus átalakulást követelt.

A következő napon a fővárosban 1 óras általános sztrájk volt, amikor a munkásság munkabeszüntetéssel figyelmeztette a kormányt elkeseredettségéről. A sztrájk alatt a bizalmiak az igazgatóságoknak memorandumot nyújtottak át, melyben követelték, hogy a kormány adja meg az általános titkos választójogot. Ez az egy óras sztrájk a háború kitörése óta az első, bizalommal töltötte el a főváros munkásságát.¹¹¹

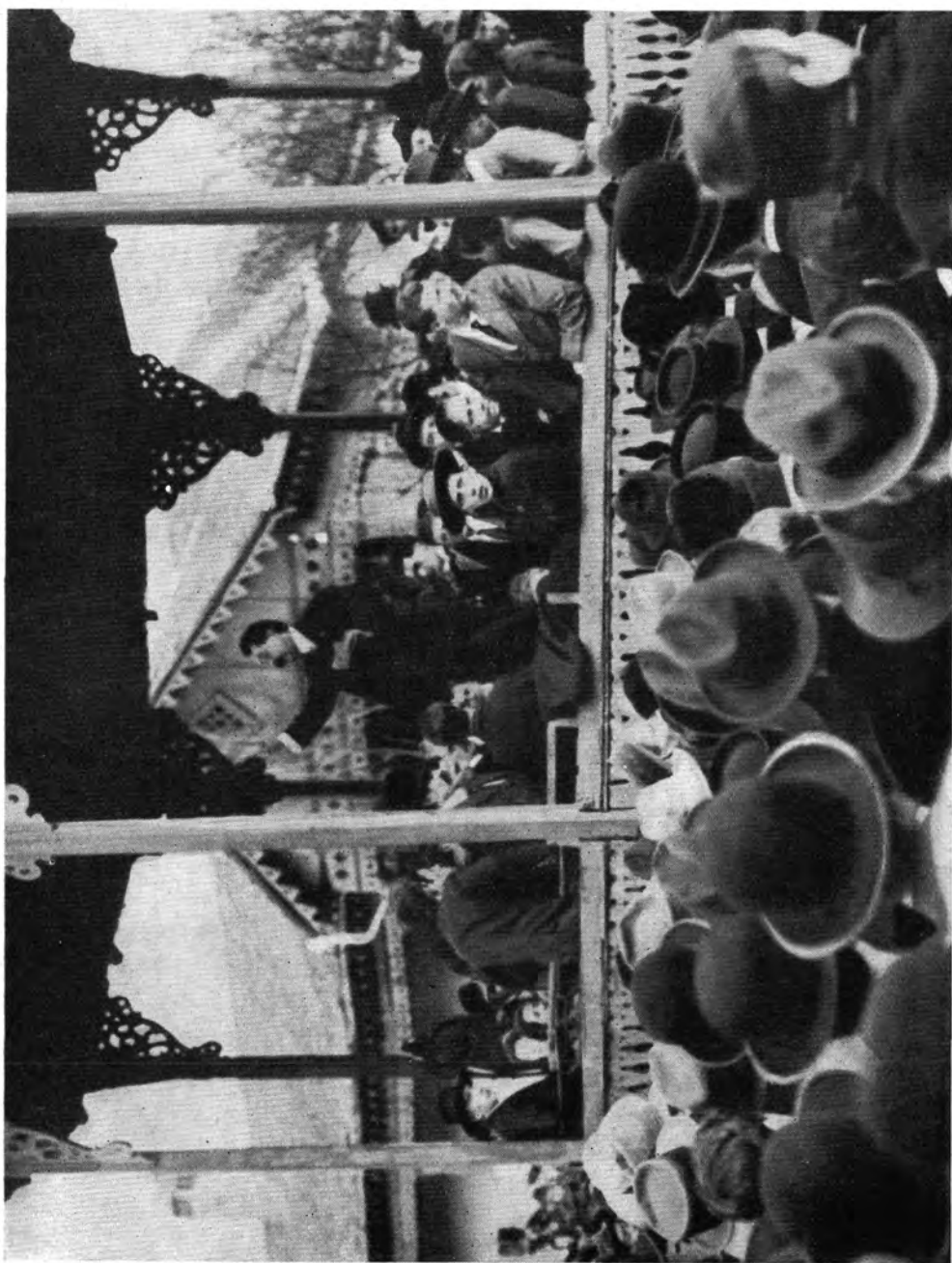
¹⁰⁹ Sztérényi—Ladányi: i. m. 86. o.

¹¹⁰ Galántai József: Magyarország az első világháborúban. 1914—18. Bp., 1964. 255. o.

¹¹¹ Népszava. 1917. máj. 3.

7. Munkások tömegei a Hungária kertben 1917. májusában. (Feltehetően 1-én.)

8. Bokányi Dezső a Hungária kertben 1917 májusában

A mozgalom fellendülése, és a tömegekben mind jobban erősödő békevágy, a burzsoá ellenzék erősödő szerepe, az uralkodó csoportokon belüli nézeteltérések közelhozták, megérették a kormányzati válságot. Az ellenzéki csoportok létrehozták a Választási Blokkot június elején, mely a Károlyi-párt, a polgári radikálisok, a Vázsonyi-párt, a Keresztényszocialisták egy kis csoportjából és az SZDP-ből alakult. A Blokk laza szövetség volt, de a programja olyan követeléseket tartalmazott, melyet a dolgozó rétegek régóta kívántak. „Az általános titkos választójog kivívása, a hódítás és hadikárpótlás nélküli békekötés, az állandó béke biztosítása nemzetközi intézmények útján, a hadsereg és a külügy demokratizálása” — megfelelő jelszó volt a tömegek¹¹² számára.

Május végén az uralkodó felszólította Tiszát, hogy mondjon le. Ennek hatására, már 24-én voltak tüntetések, 31-én pedig a főváros több pontján tartottak előre be nem jelentett gyűléseket.

A gyűléseken a fővárosi munkásság jelentős tömegei vettek részt, melyeket a gyárak körzetében tartottak meg.

Albertfalván a Repülőgépgyár előtti téren mintegy 2000 munkás vett részt a Repülőgépgyárból, a Magyar Fiat művekből és a Ganz Fiat művekből. A VIII. kerületben a Simor utca sarkán a MÁV Gépgyár, a Ganz, a MÁV északi főműhely és a Varrógépgyár mintegy 10 000 munkása volt jelen.

Angyalföldön 3 helyen tartottak gyűlést. A Lehel téren a Faragó és Társa, Farkas és Társa, Lakos és Székely, Langfelder, Márkus, Pieck, Wertheimer vasipari gyárak és az Erzsébet kenyérgyár munkásai vettek részt. A „Tripoliszi” térségen a Nagy Csavargyár, a Ganz hajó, a Laufer, a Magyar Általános Gazdasági Gépgyár mintegy 4000 munkása vett részt. A Jancsics réten a Haas és Somogyi, a Herczeg, a Hirmann, a Kaszap csavargyár, a Láng, a Magyar—Belga művek, a Roessemann és Kühnemann, a Weisz Antal, a Schlick—Nicholson, a Lord és Társa gyárak munkásai jelentek meg, mintegy 5000-en.

A Soroksári úton 3000 fegyvergyári munkás, a Csepeli Munkásotthonban hasonlóan háromezer Weiss Manfréd lőszergyári munkás hallgatta meg a szónokokat. Az óbudai Hajógyár előtt 500-an, a Fény utcában 1000 Ganz villanygyári munkás vett részt.

Újpesten a Wolfner és a Mauthner gyárak munkásai, mintegy 3000-en a Piac téren, az Egyesült Izzó több ezer munkása a gyár előtt tartott gyűlést.

Kispesten az Erzsébet téren a Hoffher—Schrantz, a Teudloff és Dittrich és a Lipták gyár 4000 munkása vett részt a gyűlésen.

Kelenföldön a Hadfelszerelési gyár előtt, Óbudán az Erzsébet és a Lujza malom munkásai a Kolozsy téren, a Ruggyantagyár, a Lingel, a Malomsoky, a Meister, a Bartolffy és a Bartos gyárak munkásai közel 1000-en tartottak gyűlést a VIII. kerület külső részén.

A könyvkötők, szabók és más kisüzemi munkások mintegy 3000-en a Lövölde téren gyülekeztek és hallgatták a gyűlés szónokait.

A nyomdászok a munkahelyükön tartottak gyűlést. Minden fontosabb nyomdában volt gyűlés.

A kőbányai Martinovics téren is összesereglett a környék gyárainak munkássága, de a rendőrség a tömeget szétozlatta és nem engedte a gyűlést megtartani.

A Vulkan gyár előtti gyűlés is feloszlatta a rendőrség. A 35 munkásgyűlésen több mint 50 000 munkás vett részt, sok nőmunkás is, amely mutatta, hogy a szervezettség a nőmunkásokra is egyre jobban kiterjedt.

A gyűlések szónokai a politikai helyzetet ismertették, követelték az általános választójogot, ugyanakkor nyugalomra intették az elégedetlen munkásokat.¹¹³

A háború megkezdése óta ezek a gyűlések vonzották a legnagyobb tömeget és a gyűlések a háborús törvények figyelmen kívül hagyásával zajlottak le.

A Fővárosi Polgárok és Munkások Választójogi Bizottsága június 8-át választójogi napnak nyilvánította.

¹¹² Népszava. 1917. jún. 7.

¹¹³ Népszava. 1917. jún. 1.

Az SZDP is már több nappal a jelzett dátum előtt felhívta a főváros lakosságát a gyűléseken való részvételre. A vezetők egyrészt tanúsítani akarták a polgári ellenzéknek, hogy a munkások nagy tömegei állnak mögöttük, így az SZDP vezetőire szüksége van a polgári ellenzéknek is, másrészt maguk is tapasztalták a budapesti munkásság harckészségének fokozódását és nem mertek ezzel szembeállni.

Emellett, ugyanebben az időben tárgyaltak az SZDP vezetői Stockholmban a háború befejezésének esélyeiről a II. Internacionálé egyes pártjainak vezetőivel és ehhez is jó hangulatot adott a június 8-i nagy tüntetés.

A fővárosban délután 2-től leálltak a gyárak, az üzletek bezártak, nem volt iskolai tanítás, és a munkásság, kispolgárság tömegei özönlöttek a Központi Városháza felé. A külvárosok munkássága már kora délután megindult a gyűlés színhelyére. A gyűlés megrendezése rendőrségi engedély nélkül történt, ami jelezte, hogy az uralkodó osztályon belül is megmutatkozott a demokratikus átalakulás követelése. A tömegek útközben még tovább növekedtek és 4 óraker több, mint 100 000 tüntető volt a Városháza udvaron és az épületet körülvevő tereken. A Választójogi Blokk nevében Vázsonyi és Garbai mentek küldöttségbe Bárczy István polgármesterhez és átadták neki a Blokk memorandumát, hogy azt juttassa el a királyhoz. A kiáltványban választójogi kormány megalakítását követelték. A polgármester kijelentette, hogy örömmel tesz eleget a kérésnek, és hogy a főváros népe ezzel a demokratikus haladás útjára lépett.

A küldöttség fogadásának eredményéről rögtönzött gyűléseken tájékoztatták a munkásságot. Bíró Dezső és Buchinger Manó a Károly király úti oldalon, Bokányi Dezső a Gerlóczy utca sarkán, Kondor Bernát a Károly körút és Gerlóczy utca sarkán, a távolabb levőknek pedig Ladányi Ármin és Landler Jenő mondott beszédet.¹¹⁴

Az SZDP vezetők békés tüntetést szerveztek, azonban a *tömegtüntetésen részt vevők nagy száma következtében jelentősége a tüntetésnek nagyobb volt, mint eredetileg gondolták*. Ha a célkitűzés lényegében a Választási Blokk tömegbázisának megteremtése is, mindamelllett a gyűlés megszervezése és menete buzdítólag hatott a további küzdelmekben.

A háború megkezdése óta ez volt a legnagyobb méretű tömegdemonstráció és ez is hozzájárult a Tisza-kormány bukásához. Az új, Eszterházy-kormány enyhébb bánásmódot alkalmazott a tömegekkel szemben, azonban felemás módon és nagyon bizonytalanul fogott a kérdések megoldásához. Eredményt elérni nem tudott, a munkapárti többség még ezt a csekély kezdeményezést is meggátolta és ez a kormány néhány hónap után átadta helyét az ígérgetések és munkástömegekkel szemben alkalmazott módszerek nagymesterének, Wekerlének.

Közben a kormány felkészült a várható népmozgalmakra, ugyanis többször voltak kisebb tüntetések, elítélő nyilatkozatok a Munkapárt ellen. Pl. június 27-én több helyen a fővárosban a választójogért tüntettek.

Szeptember elején a kormány a budapesti karhatalom megerősítésére hozott határozatot, a zavargások és sztrájkmozgalmak megakadályozására.¹¹⁵

Rendeletervezetet dolgoztak ki a várható népmozgalmak ellen — a gyorsított bűnvádi eljárás kiterjesztéséről, egyes bűncselekményeknek az esküdtbíróóságok hatásköréből a törvényszék hatáskörébe utalásáról, a gyűlekezési jog korlátozásáról, és a rögtönbíráskodás kiterjesztése tárgyában.¹¹⁶

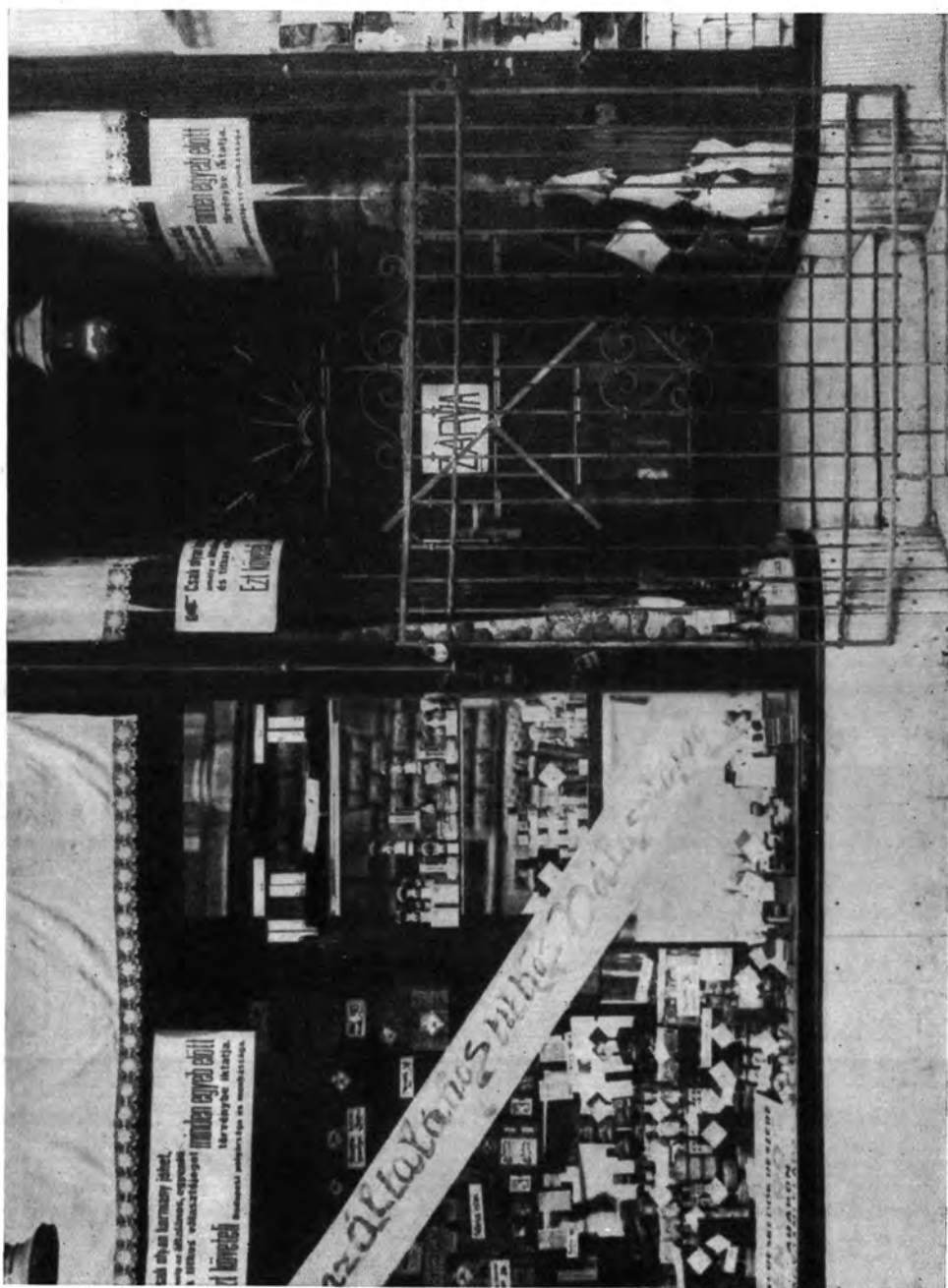
Az SZDP vezetői részben támaszkodtak a tömegmozgalmakra, hogy ezek révén a hatalom sáncaiba kerülhessenek, ugyanakkor óvatosságra is intették a tömegeket az esetleges megtorlásoktól félve és attól tartva, hogy a polgári ellenzék jóindulatát elvesztik.

A rendőrség jelentése szerint, mely a NOSZF győzelmével egy időben készült, Hetényi detektív főnök közölte: „tagadhatatlan tény, hogy a szociáldemokrácia sztrájkok útján fogja megkísérelni befolyást gyakorolni a háború gyors befejezésére. Ám a magyar szociáldemok-

¹¹⁴ Népszava. 1917. jún. 9.

¹¹⁵ OL. ME. Mtj. 1917. szept. 7. Közli: *Iványi E.* i. m. 289.

¹¹⁶ OL. Igazságügymin. 1917. 457/1. Közli: *Andics E.*: A magyar munkásmozgalom az 1914–18-as világháború alatt. Bp., 1950. 54. o.

9. A polgárság egyes rétegei rokonszenvükkel támogatják a munkásság küzdelmeit az általános választójogért. Bezárt üzlet az 1917. június 8-i tüntetés idején

raták legalább(is) eddig nemcsak szabotázsmozgalmat nem kezdtek, hanem még olyan radikális sztrájkokat sem rendeztek, mint a külföld szocialistái.”¹¹⁷ Ha figyelembe vesszük is azt az igyekezetet, hogy a rendőrség meg akarja nyugtatni a kormányt, akkor is látható az SZDP-nek az a törekvése, hogy csak olyan mozgalmak lehetnek, amelyek az ő elképzeléseiket támogatják.

Az Októberi Forradalom győzelmét a Népszava lelkesen üdvözölte, egyrészt mert a tömegek élénken reagáltak a szovjet kormány első intézkedéseire, másrészt igazolva látták régebbi álláspontjukat a cárizmus elleni harc támogatásáról, ugyanakkor óva intették a munkásságot az orosz példa követésétől — kijelentvén, hogy hasonló politika Magyarországon nem valósítható meg.

November 23-án este a régi képviselőházban a gyárak és műhelyek bizalmijai jöttek össze, hogy a 2 nap múlva tartandó nagygyűlés megszervezését megbeszéljék. Amikor az előadó arra kérte a bizalmiakat, hogy személyes felelősséget vállaljanak a rendért, kitért az elkeseredés. „Vállalja a kormány! Csináljon olyan politikát, amely megnyugtat! Mi nem vállalunk semmit!” „Némelyik szilaj heveséggel, némelyik elfojtottan, összeharapdált ajakkal szólt közbe,” mint az egykori tudósítás jelenti.¹¹⁸

November 25-én a fővárosi munkásság százezres tömege az Iparcsarnoki nagygyűlésen üdvözölte az orosz proletariátus győzelmét. „Általános sztrájkot! A munkásság teremtsen rendet! A municiógyárak álljanak meg!” hangoztak a gyűlés közben. A gyűlés szónoka Bokányi Dezső a hallgatóság lelkes helyeslése közben ismertette a határozati javaslatot. A munkások „a magyar proletariátus tanuljon az oroszról, az orosz proletariátus megmutatta az utat” jelszavakkal az orosz példa követését követelték.

A határozati javaslatban felszólították a kormányt, hogy fogadja el az orosz forradalmi kormány fegyverszüneti felhívását.

Béke és demokrácia, föld és kenyér, szabadság és egyenlőség! hangoztatta a javaslat.

Követelték az annexiómentes békét és a gyűlésen résztvevő munkásság Budapest munkássága nevében az egész országot felhívta, hogy támogassa a munkásság kezdeményezéseit.¹¹⁹

Az SZDP nyugalomra intette a munkásságot, kik általános sztrájkjal akarták támogatni az orosz proletariátus győzelmét és a saját céljait. A gyűlés után írta a Szakszervezeti Értesítő, hogy „gyakran hiába fáradozik a bizalmi férfi, hogy munkatársait a meg gondolatlan cselekedetektől visszatartsa. De vannak olyan esetek is, amidőn a bizalmi férfi anélkül, hogy számolna az izgatott hangulattal és a tömeget csillapítaná, még maga is tüzel.”¹²⁰

IV.

Az 1918-as esztendő, a NOSZF győzelme után, változásokat hozott a magyar munkásság mozgalmaiban. A gazdasági követelések, melyeknek objektív alapja a háború vége felé az egyre fokozódó nyomor, továbbra is fontos szerepet kaptak. Az esetenkénti béremelések azonban nem oldották meg a munkásság sorsának jobbrafordulását, és a kollektív szerződések kiharcolása néhány fontos üzemben, jobb lehetőséget teremtett a bérharcra, de javulást ez is csak néhány hétre vagy hónapra hozott. A munkásság tömegei, főleg a Budapestre koncentrált nagyipari munkásság előtt egyre világosabb lett, hogy lényeges változást, csak a háború megszüntetése, a demokratikus átalakulás hozhat. Sztrájkok már az 1917-es évben is voltak, mint az előzőekben láttuk, azonban az egész szakmára kiterjedő, vagy több fontosabb üzemre kiterjedő sztrájk nem volt, egy-két esetet, mint pl. május 2- vagy jún. 8-ít kivéve,¹²¹ bár ezek néhány órás mozgalmak voltak és az SZDP végig biztosítani tudta a munkabeszünetések, tüntetések békés jellegét, azonkívül fő politikai tartalmát, az általános választójog követelését is megszabta.

¹¹⁷ P. T. I. A XV/1/917/10. Bp., r. kap. eln. res.

¹¹⁸ Népszava. 1917. nov. 24.

¹¹⁹ Népszava. 1917. nov. 27.

¹²⁰ Szakszervezeti Értesítő. 1917. dec.

¹²¹ A nov. 25-i Iparcsarnoki rokonszenv tüntetés vasárnap volt!

A politikai követelések között továbbra is fontos szerepet kapott az általános választójog követelése, hiszen az SZDP vezetői előtt a demokratikus átalakulás alfája ez volt, azonban mind több olyan célkitűzéssel gazdagodott, melyek a radikálisabb megoldásokat jelentették. Az orosz példa egyre népszerűbb lett és azok az eredmények, melyeket eddig a háború folyamán a budapesti munkásság elért, mint az 1916-os év gazdasági harcai, vagy az 1917-es év bérharcai és politikai megmozdulásai a Tisza-párti uralkodó körök ellen, a munkássággal megismertette önnön erejét és azt, hogy a háborús kivételes törvényekkel is eredményesen szembe lehet szállni.

Közben a szovjet kormány kezdeményezésére megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. A Monarchia vezetői a forradalmi Oroszországtól annexiós békét követeltek, a breszt-litovszki tárgyalásokat a német hadvezetőséggel együtt elhúzták, elfogadhatatlan feltételeket szabtak, hogy meghiúsítsák a tárgyalásokat. A magyar munkásság, de főleg a budapesti, nem nézte jó szemmel az uralkodó osztályok manővereit a háború további megnyújtására, és ellenezte a forradalmi Oroszország leigázására vonatkozó terveit.

A tömegdemonstrációk mellett újabb kezdeményezések is voltak a mozgalom erejének fokozására. Az orosz példa nyomán a baloldali csoportok nálunk is felvetették a munkástanácsok megalakításának gondolatát, mely a munkásság akcióegységét biztosítaná a megmozdulások alkalmával, másrészt az SZDP béklyói alól részben mentesítené a mozgalmat.

Az új év első napjaiban lezajlott munkásgyűlésen is felmerült a munkástanácsok megalakításának szükségessége. Január 13-án hat helyen, az Aréna úti Építőmunkás-otthonban, a Thököly úti Vasmunkás-otthonban, a Váci úti Népszállóban, Kispesten, Erzsébetfalván, és Csepelen voltak népgyűlések, melyek közül 4 helyen elfogadták a baloldali szocialista csoportok határozati javaslattervezetét. A határozat szerint „azonnal megalakítandó a Budapesti Munkástanács, amelyben minden gyár és szakmai szervezet valamely kidolgozandó demokratikus szervezeti szabályzat alapján képviselve legyen. Ez a tanács a vidéken megalakítandó munkástanácsok kiküldöttesteivel kiegészítendő. A pártvezetőség minden ténykedéséért a Budapesti Munkástanácsnak legyen felelős, tartozik mindenkor a munkástanács politikájának megfelelő módon eljárni. A munkástanács létesítésének és szervezeti szabályzatának megállapítása céljából az összes gyárak és szabad szervezetek megbízottai mielőbb összehívandók.”¹²² Nem tisztázták teljesen még akkor, hogy minek tekintsék a munkások ezt a megalakítandó szervezetet. Részben az orosz példa, részben a magyar mozgalom helyzete diktálta szükségszerűen a gondolat felvetését. Részben hatalmi ambíciók, részben az SZDP befolyásának csökkentése, annak ellenzése lebegett néhány ellenzéki munkás szeme előtt, azonkívül a fellendülő mozgalom egységesítését és főleg radikálisabb célkitűzések követelését várták a létrehozandó szervezettől.

A gyűlések után több üzemben hozzákezdtek a munkástanácsok megválasztásának előkészítéséhez. Pl. a csepeli Weiss Manfréd lőszergyárban 50 tagú, a Mátyásfüldi Repülőgépgyárban 11 tagú munkástanács jött létre.¹²³

Közben Ausztriában január 14-én általános sztrájk tört ki, követelve a béke megkötését Szovjet-Oroszországgal. Az ausztriai általános sztrájk hatására a fővárosban is általános sztrájk tört ki, január 18-án. A fővárosi munkásság saját elhatározásából több gyárban beszüntette a munkát és kivonult az utcára. Az SZDP látva a munkásság spontán kezdeményezéseit, megpróbált élére állni az eseményeknek. Nagygyűléseket hirdettek meg és határozati javaslatokat fogalmaztak, hogy a munkásság elkeseredettségét egységes mederbe tereljék. A sztrájk közben általánossá vált, megszűnt a közlekedés, az üzletek bezártak, részint félelemből, részint rokonszenvből.

A budapesti munkásság a következő helyeken tartott nagygyűlést:

A Fehérvári úti Munkásotthonban, a Margit körüti Vasmunkás-otthonban, Óbudán a Kiskorona utcai Munkásotthonban, Angyalföldön a Jancsics réten, a Lövölde téren, a Thö-

¹²² Népszava: 1918. jan. 15.

¹²³ Népszava: 1918. jan. 15. Bővebben: *Nevelő Irén*: Néhány adat az 1918 januári tömegsztrájk történetéhez. Párttörténeti Közlemények. 1958. május, 107. o.

köly úti Vas- és Fémmunkás székházban, a Kálvária téren, a Gutenberg palota előtt, a kőbányai Martinovics téren, a Soroksári úti Szarka vendéglő udvarán, az újpesti Piac téren és Munkásotthonban, Rákospalotán, a mátyásföldi Repülőgépgyár előtt, a kispesti és a lőrinci munkásság a „Magyar Király” szálló helyiségeiben, Erzsébetfalván és Csepelen a Munkásotthonokban. A gyűléseken sokezeren vettek részt, feltűnő nagy számban nőmunkások is. A következő napon ugyanezek a helyeken voltak gyűlések, ahol határozati javaslatot fogadtak el, melyet másnap küldöttség vitt Wekerle miniszterelnökhöz. A határozat pontjai: az annexionmentes béke megkötése, az új választójog elfogadtatása vagy új választások kiírása és a közszükségleti cikkek olcsó és igazságos kiosztása voltak. Harmadnap délelőtt több, mint százezer munkás tüntetett az Iparcsarnokban és követelte a munkásság jogait, a határozatok elfogadását. Egyszerre 4 helyen is folyt a gyűlés a nagy tömeg miatt. Szónokok Bokányi Dezső, Garbai Sándor, Preusz Mór és Landler Jenő voltak. A gyűléseken elfogadták, hogy a vezetőség a küldöttség útjáról tájékoztatja a bizalmiakat.

Wekerle ígéretével útjára bocsátotta a küldöttséget, melyekre a vezetőség semmi biztosítékot nem kért. Noha a bizalmiak kimondták a sztrájk beszüntetését, ennek ellenére még a 4. napon is sok helyen sztrájkoltak és elkeseredett hangok voltak a vezetők megalkuvása miatt.¹²⁴

Az általános sztrájkban Budapesten megközelítőleg 150 000 munkás vett részt, sok nőmunkás is, sőt sokszor ők voltak a legharcosabbak, mint az egykorú tudósítás beszámolt róla.

A januári általános sztrájk *az eddigi tömegmozgalmak egyenes folytatása volt*, bár az ausztriai általános sztrájk hatására tört ki, követelése és a mozgalom iránya a magyar valóságból fakadt. A béke követelése, a szovjet kormány békejobbjának elfogadtatása közös cél volt a Monarchia összes népei számára, azonban a tömegsztrájk *sajátos magyar követeléseit a budapesti munkásság öntötte formába*.

A sztrájk mind méreteit tekintve, mind a benne résztvevők harcosságát figyelembe véve, nemcsak a háború alatti mozgalom, hanem az egész magyar munkásmozgalom emlékezetes napjai közé tartozik és ebben jelentős szerepe van Budapest munkásságának.

„Munkástanács... népbiztosok... kormányhatalom kézre kerítése... jelszavak hangzottak el a tüntető vagy beszélgető munkások szájából.” A január 19-i munkásgyűléseken a sztrájk irányítására választott bizalmi férfiak jellemzően „népbiztosoknak” nevezték magukat — írja Pogány József, a sztrájk értékelése közben.¹²⁵

A kormány a rendelkezésre álló erőit bevetette a sztrájkolók ellen. A rendőrség, a katonasággal megerősítve tartotta fenn a rendet, 19-én a Lövölde téren a munkásokat megtámadták a rendőrök és több munkást letartóztattak, a sajtót cenzúrázták, a hírterjesztést megakadályozták.

Az SZDP nagy győzelemnek könyvelte el az általános sztrájkot, bár a vezetők maguk is tudták, hogy a Wekerle ígéretei mennyit érnek. Maga az SZDP is megrettent az óriási tömegerőtől, és attól a forradalmi elszántságtól, melyet a sztrájk mutatott. A sztrájk befejezése miatti elkeseredés lemondásra készítette a vezetőséget. A lemondó nyilatkozatot Bokányi Dezső, Böhm Vilmos, Buchinger Manó, Farkas István, Garami Ernő, Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Miakits Ferenc, Peidl Gyula, Peyer Károly, Weltner Jakab írták alá.¹²⁶ A vezetőség így kenyértörésre akarta vinni a dolgot, érezve a feléje megnyilvánuló bizalmatlanságot. A bizalmi testület azonban nem fogadta el a lemondást, ennek ellenére rendkívüli pártgyűlést hívtak össze február 10-re. A sztrájk tanulságai még sokáig foglalkoztatták mind az SZDP és szakszervezeti vezetőséget, mind a kormányt.

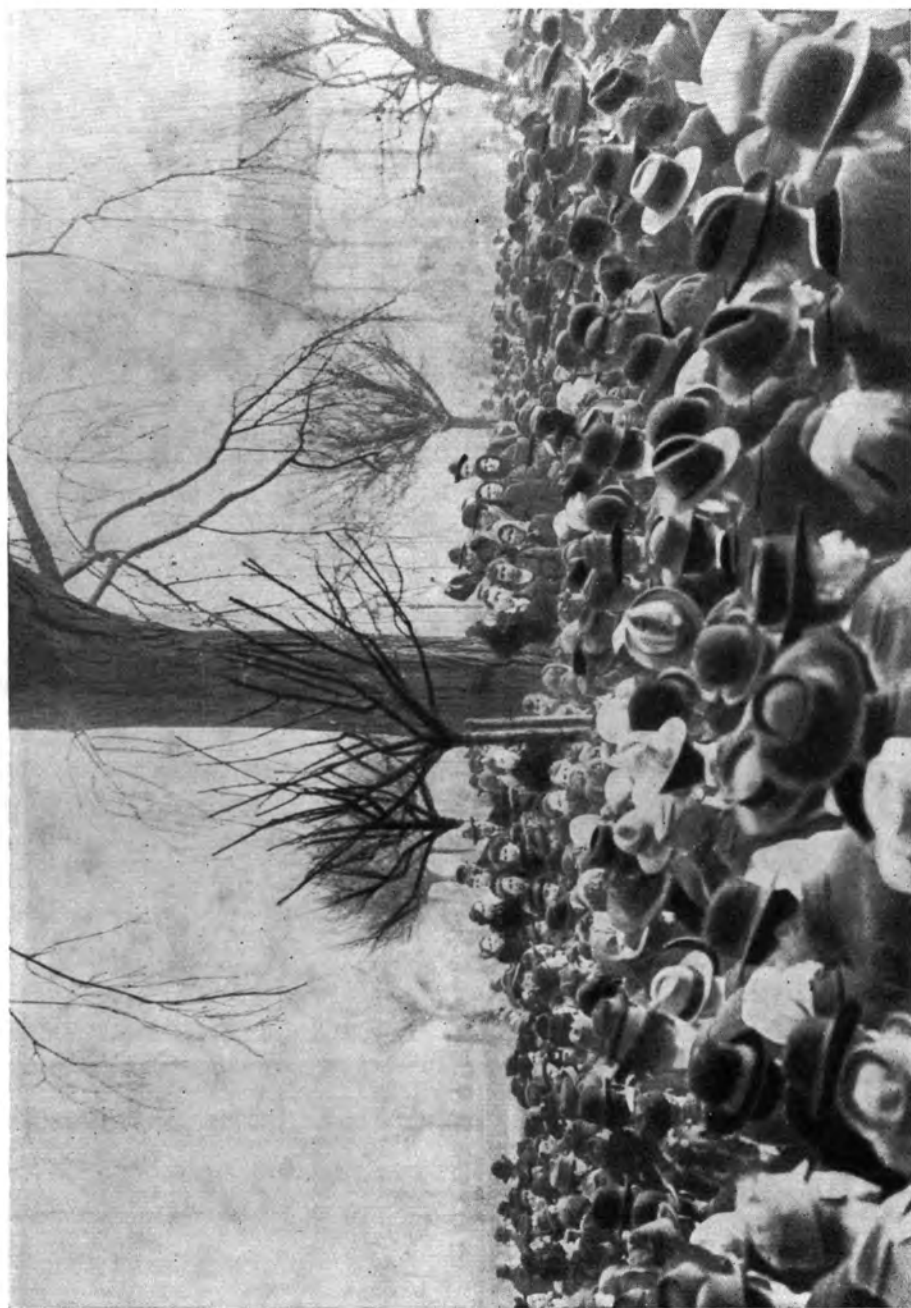
„Voltak olyan félrevezetett egyének, akik arra gondoltak, hogy a politikai tömegsztrájk az orosz forradalomhoz hasonlóan fog fejlődni. Ennek az örületnek nem engedték munkatársainkat felülni,” jelenti a Vas- és Fémmunkások lapja a sztrájk után.¹²⁷

¹²⁴ Népszava. 1918. január 22.

¹²⁵ Pogány József: A tömegsztrájk és tanulságai. „Szocializmus” 1918. febr. 123. o.

¹²⁶ Népszava. 1918. január 22. 1. o.

¹²⁷ Vas- és Fémmunkások lapja. 1918. febr. 1. 1. o.

10. Munkások tiltakozó gyűlése az 1918 januári általános sztrájk idején a Városligetben

A februári rendkívüli pártgyűlésen is többször fölmerült a januári tömegsztrájk problémája. A felszólalók többször helytelenítették a vezetőség sztrájkot leszerelő magatartását. Pl. Miklós Móric kijelentette: „A kormány a munkáltatók mellett áll, a sztrájkolókat bevonultatták, a Munkásotthonból egyenesen az ezredhez vitték őket... Az újpestiek azon az állásponton vannak, hogy a választójog, ami kompromisszumnak jó volt májusban, ma, amikor Oroszországban bolsevik uralom van, már kevés.” Nagy Tóth Károly felszólalása szerint: „A gyárakban dolgozó munkások föl vannak háborodva a pártvezetőség ellen, mert a tömegek hangulatának és akaratának ellenére megfékezte és leszerelte a mozgalmat.” Bodon János hasonlóképpen nyilatkozott: „Amikor a sztrájk után visszamentünk a gyárba, ott azt mondták — gazemberek —, hát ez eredmény? Vártuk (a munkások), hogy elkergetitek a kormányt és helyette azt kaptuk, hogy leszállították a kenyéradagokat.” Braun Mór szerint: „A januári általános sztrájkba a munkásság nagy része úgy ment, hogy az forradalom. Annál nagyobb volt a meglepetés, mikor hétfőn kezükbe nyomtak egy röpiratot, hogy menjenek vissza az üzembe. A párt rendszerében van a hiba — elmarad az eseményektől.” Nyisztor György elmondta, hogy: „Aki Budapesten a munkások közt megfordul, nem tagadhatja, hogy itt túl van fűtve forradalmi érzülettel a munkásság. A sztrájk eredményeképpen nem kaptunk semmit.” Az orosz példára hívta fel a figyelmet. Schusztér Lajos szerint: „A vezetőség azt várja, hogy a tömeg vezesse? Amikor a munkásság tenni akart, éppen a pártvezetőség jött a municiógyárakba azzal, hogy ne csináljanak semmit és hogy a pártgyűlés elhatározza, amit tenni kell. És itt van ez a határozati javaslat, (erre) a munkásság elkeseredése szervezés nélkül is ki fog törni.” Ez a néhány idézet is jellemzi, milyen hangulatot eredményezett a budapesti üzemek munkásaiban a sztrájk leszerelése.¹²⁸

A Minisztertanács is foglalkozott a sztrájk tapasztalataival és az ismétlődések ellen teendő intézkedésekkel. A belügyminiszter előadta, hogy „Az ország ipari városai, főleg Budapest forradalmi tendenciákkal teljesen alá van aknázva. A társadalmi rendet a készülő tömegsztrájkok és forradalmi mozgalmak legkomolyabban veszélyeztetik... Ezen aggasztó jelenségeket tétlenül nézni nem lehet, szükségesnek jelzi a kellő preventív, sőt szükség esetén a megtorló intézkedések megtételét... hogy a baj megelőztessék... és az államhatalom részére az esetleges tömegsztrájkok és forradalmi jelenségekkel szemben a döntő erő feltétlen biztosítsák.”¹²⁹

Alig csillapodtak le a kedélyek a januári mozgalmak után, március elején nem sokkal a breszt-litovszki tárgyalások befejezése után újabb események zaklatták fel a fővárosi nagyüzemi munkásság hangulatát.

Már közben is voltak kisebb jelentőségű bérmozgalmak, mint az öntőké, kik bérjavítást és drágasági pótlékot harcoltak ki a csepeli Weiss Manfréd gyárban, a Vulkan gyárban és az Emagban. Ugyanakkor a csepeliek az akkordmennyiség felemelését is visszaverték.¹³⁰ A festőmunkásoknak az év elején sikerült megállapodásra jutni a munkáltatókkal a Közúti Villamos Vasút budafoki telepén, a Schlick—Nicholson gyárban, az Emagban, a Hálókocsi Társaságnál és az Albertfalvi Repülőgépgyárban.¹³¹ A magántisztviselők bérmozgalmi sikereket értek el. A Grünwald—Schiffer cég tisztviselőinek 5 napig tartó sztrájkja győzelemmel végződött. A Röck gyár női tisztviselői és a Lepter János vasszerkezeti gyár tisztviselői is kiharcolták a kért béremelést. A Községi Kenyérgyárban 2 hetes bérharc eredményeként sikerült eredményt elérni.¹³²

A Hitelbank tisztviselői is bérmozgalmat kezdtek március elején.¹³³ A fővárosi malom- munkásoknak is sikerült 20%-os béremelést kiharcolniuk.¹³⁴ A cipőipari munkások február elején kiharcolták 25%-os béremelést a Turul és a Robur gyárban és márciusban a Schmidt

¹²⁸ P. T. I. A. XV/1/918/21. II. 10. pártgyűlés anyaga.

¹²⁹ OL. Mtj. 1918. febr. 7. *Iványi E.*: i. m. 389. o.

¹³⁰ P. T. I. A. Vsz. 916/17. 1918. jan. 26-i ülés.

¹³¹ Festőmunkások szaklapja. 1918. jan. 1.

¹³² Magántisztviselők lapja. 1918. 2—3. sz. 2. o.

¹³³ Népszava. 1918. márc. 24.

¹³⁴ Népszava. 1918. febr. 2.

gyárban.¹³⁵ Március elején a Weiss Manfréd municiógyárban a vasesztergályosok újabb bérkövetelésekkel léptek fel, óránként 3,60 K minimális garantált szakmányaért, minimális 36 K napibért követelve. Minthogy ezt a gyár megtagadta, a munkások sztrájkba léptek, köztük a felesküdt népfölkelők is. A katonai parancsnok felszólította őket, hogy álljanak munkába, amit azok megtagadtak. A kormány elhatározta, hogy az eddigiekkel szemben, midőn csak bevonultatták a sztrájkoló munkásokat, példát mutatva le kell folytatni a hadbíróági eljárást.¹³⁶ A budapesti férfiszabók is bérharcba kezdtek március 3-án. 3 hétig tartó sztrájk után az egyenruhásabók 50%-os béremelést, a női szabók 35%-os béremelést és kollektív szerződés megkötését érték el, 3 heti kizárás után.¹³⁷

Ugyanebben az időben az összes budapesti vas- és gépgyári üzem vasesztergályosai és gépmunkásai bejelentették a gyáraknak, hogy ezentúl csak napi 8 órát fognak dolgozni. Ha erre nem kapnak megfelelő választ, akkor március 7-én du. 4 órakor abbahagyják a munkát. Eszerint történt, mivel a gyárosok kizárást helyeztek kilátásba a sztrájk esetére. A bizalmiak öntevékenyen cselekedtek, sőt az éjjeli műszakosokat is berendelték délutánra a gyárvezetőség engedélye nélkül. 33 gyárban a munkát a jelzett időben befejezték, erre a gyárosok engedélyt kértek arra, hogy az üzemeket leállítsák és az összes munkást kizárják. Mintegy 60–70 000 munkást zártak ki és a kormány 15 000 főből álló katonai készenléti erőt mozgósított. Hírzárlatot rendelt el, a postát figyelte, nehogy a mozgalom vidékre is kiterjedjen, és egyben utasítást adott a bérfizetések felfüggesztésére.¹³⁸ A kizárás 1 hétig tartott, a munkáltatók megszüntették a kizárást és az SZDP-vel folytatott tárgyalások eredményeként kijelentették, hogy kollektív szerződést kötnek.¹³⁹ Az SZDP vezetői nem ujjongtak különösen az újabb spontán, fővárosi tömegakció miatt. A vasasok központi vezetősége elítélte az esztergályosok tevékenységét, mert az akció az összes munkás kizárását vonta maga után. A szövetség felhívással fordult tagjaihoz, hogy a munkáltatók újra megnyitják a gyárkapukat, vegyék fel a munkát.¹⁴⁰ A békéltető 11-es bizottság tárgyalásainak eredményét sem voltak hajlandók az esztergályosok elfogadni.

A kormány elhatározta, hogy az államvasutaknál is hasonló intézkedéseket tesz, mint a kizárások idején, mert ott is, főleg a budapesti főműhelyekben passzív ellenállás és nagy nyugtalanság tapasztalható és hasonló cselekményekre lehet számítani.¹⁴¹

A márciusi nagy kizárás is megmutatta, hogy a budapesti munkásság spontán kezdeményezéseivel az SZDP egyre kevésbé tud mit kezdeni. Bár a februári pártgyűlésen különböző módszerekkel, hízgeléssel, fenyegetéssel sikerült bizalmat kapniok, ez a bizalom nagyon ingatagnak mutatkozott. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége felhívással fordult tagjaihoz a követendő politikát illetően. A körlevélben elpanaszolták, hogy a szövetségben kétféle irányítás, kétféle taktika érvényesül. Kimondta a szövetség vezetősége, hogy „mozgalmat csak az iroda indíthat és vezethet. A szervező bizottság köteles minden intézkedést előre bejelenteni. Akik nem respektálják ezt a határozatot, azokat felelősségre kell vonni. A szövetség a Hadügyminisztériumba küldöttséget meneszt és ettől reméli az ügyek jobb menetét.”¹⁴²

V.

A háború negyedik évének vége felé a néptömegek elégedetlensége a háborús nyomor, jogtalanság és a nagymérvű véráldozatok miatt egyre szélesedett és országos méreteket öltött. A fővárosban egymást érték a sztrájkok, bérkövetelések, tüntetések. Ezek hatása vidékre is kiterjedt, főleg az általános sztrájkoké.

¹³⁵ A Cipész. 1918. febr. 10. és márc. 24.

¹³⁶ OL. Mtj. 1918. márc. 7. *Iványi E.*: i. m. 413. o.

¹³⁷ Szabók szaklapja. 1918. márc. 23.

¹³⁸ OL. Mtj. 1918. márc. 7. *Iványi E.*: i. m. 413. o.

¹³⁹ Szakszervezeti Értesítő. 1918. ápr. 28. o.

¹⁴⁰ Vas- és Fémmunkások Lapja. 1918. márc. 22.

¹⁴¹ P. T. I. A. XV/1/918/36. és *Iványi E.*: i. m. 414. o.

¹⁴² P. T. I. A. Vsz. 918/11—20.

A kormány szinte havonként volt kénytelen foglalkozni a munkásmegmozdulások elleni akciók kérdésével. A karhatalom, a csendőrség létszámának emelésével, illetve Budapestre tömörítésével próbálta elrettenteni a tömegek harci kedvét. A honvédelmi miniszter utasításban elrendelte, hogy a sztrájkok vezetőivel szemben a rögtönbíráskodási eljárást meg kell indítani, mert a sztrájkokban való részvétel akkor sem tekinthető jogosultnak, ha fennállnak bizonyos visszasságok.¹⁴³ A csendőrség és a karhatalom létszámának emelése mellett a főváros karhatalmi parancsnoka kegyetlenül megtorolt mindenféle háborúellenes megnyilatkozást vagy tevékenységet. Pl. Budapesten csak május hónapban 20 730 esetben járt el a katonai rendőrség a fegyelmezetlen katonai egyénekkel szemben.¹⁴⁴ Csupán Budapesten 16 katonaszökevényt végeztek ki ebben az időben. A kivégzésekről hivatalos tudósításokat adtak ki, melyek mérhetetlen izgalmat váltottak ki a közvéleményben, midőn kitudódott, hogy ártatlan családapákat végeztek ki, mert nem akarták életüket idegen célokért továbbra is kockára tenni.¹⁴⁵

Különben a hadseregben is erősödött a háborúellenes mozgalom. A Monarchia különböző területein, főleg a nemzetiségi vidékeken szinte hetenként voltak katonai lázadások, zendülések, katonai üzemekben szabotázsakciók.¹⁴⁶ Egyik legjelentősebb, a cattarói tengerészfelkelés, a Monarchia sok nemzetiségű népeinek összefogása jegyében zajlott le.

Nemzetiségi vidékeken a tőkés elleni megmozdulások mellett nemzeti mozgalmak is állandóan feszegették a Monarchia repedező szerkezetét.

A háborúellenes mozgalmakban jelentős szerepet játszottak a forradalmi Oroszországból hazatért katonák, kik saját szemükkal látták a munkásság hatalmát. A kormány több ízben foglalkozott azzal a helyzettel, melyet az Oroszországból hazatért katonák teremtettek és különböző intézkedéseket hozott a volt hadifoglyok izolálására és átnevelésére. Ezen intézkedések ellenére a volt hadifoglyokon keresztül a magyar nép megismerte az oroszországi eseményeket és azok tanulságait.

A kormánynak jelentette a hadügyminiszter, hogy a bolsevik eszméktől átitatott, megbízhatatlan és az állami rend szempontjából veszedelmes elemek kiválasztása és megrendszabályozása céljából kétheti egészségügyi vesztegzárat és négyheti kiképzést rendelt el. Ez azonban nem érte el a célját és kérte a kormányt a karhatalom erősítésére az Oroszországból hazatért hadifoglyok és más elégedetlen elemek megfékezésére.¹⁴⁷ Márciusban a kormány felhívással fordult a főispánokhoz, hogy tegyenek megfelelő intézkedéseket, „mert a háborúellenes mozgalmak veszélyeit fokozzák egyfelől a hadifogságból hazaözönlő katonák, akik magukkal hozzák és itt is elültetik a forradalmi tanokat és eszméket, továbbá a katonaszökevények, akiknek a száma folyvást szaporodik.”¹⁴⁸

Az uralkodó osztálynak és a kormánynak is egyik legfőbb gondja a főváros helyzete és a fővárosi mozgalmaknak a visszaszorítása. Egyrészt a háborús termelés szempontjából, másrészt a mozgalmak politikai hatásától való félelem miatt mindenáron lokalizálni szeretné ezeket a mozgalmakat. Szükséges ez számára azért, mert az itteni akciónak országos hatása van, és a főváros megnövekedett gazdasági pozíciói miatt is.

Az SZDP vezetősége a januári általános sztrájk és a márciusi kizárások óta óvatosabb és a tömegek elkeseredésének kamatoztatásával sem élt úgy, mint 1917 közepén. A tömegek, főleg a főváros proletárjai viszont nem voltak hajlandók lábhoz tett fegyverrel várni, hanem némi erőgyűjtés után újra meg újra harcba indultak. Az üzemek munkásai elszántan küzdtek

¹⁴³ OL. ME. 1918. 4134/res. Közli: *Andics E.* : i. m. 56. o.

¹⁴⁴ *Lukachich Géza* : i. m. 30. o.

Részletesen: hanyag viselkedés és tisztelgés elmulasztása: 3917, Tiltott dohányárusítás: 689, Kimaradás és szabadság túlkapás: 3532, Szabadság és egyéb okmányok hamisítása: 5535, Ittasság és verekedés: 600, Szökés és önkényes eltávozás: 4132, Különféle kihágás: 1117, Hadifoglyok csavargása: 1148.

¹⁴⁵ *Böhm Vilmos* : i. m. 29. o.

¹⁴⁶ *Lukachich Géza* : i. m. 28. o.

¹⁴⁷ OL. ME. Mtj. 1918. febr. 28. *Iványi E.* : i. m. 398. o.

¹⁴⁸ OL. ME. 1918. 2339/res. Közli: *Andics E.* : i. m. 55. o.

tovább a békéért, a politikai hatalomért, a háborús nyomor megszüntetéséért. Elkeserítette őket az SZDP vezetőinek felemás magatartása, ugyanakkor megedzette és lelkesítette őket a nagy tömegdemonstrációk tapasztalata. A mozgalom fellendülése erősítette az SZDP vezetésében a baloldali csoportokat és főként fokozta a bizalmiak ellenzéki tevékenységét.

A vasasok márciusi akciói után is mutatkoznak szórványos gazdasági és politikai mozgalmak, mint a hamu alatt izzó parázs, mely bármikor fellobbanhat. A kormány is ijedten próbálkozik a mozgalmakat megelőzni és az elnyomás fokozásával megakadályozni azok újbóli fellángolását.

Az SZDP vezetői teljesen a választójogi küzdelmekre csökkentették a politikai harcot. A választójog kielégítette abbéli törekvésüket, hogy a hatalomhoz közelebb kerüljenek, ugyanakkor veszélytelenebb is volt. Ez ugyan még mindig nagy tömegeket vonzott, de már a januári általános sztrájk megmutatta, hogy a munkásság ennél többet akar.

Gyűléseket tartottak több esetben és követelték az általános választójog törvénybe iktatását. Ilyenek voltak: április 14-én az Iparcsarnok előtt, április 19-én, amikor délben félórás tiltakozó munkaszünet volt és 22-én, amikor több tízezer munkás tüntetett az általános választójog mellett. A 22-i nagygyűlés alkalmával a munkások délben abbahagyták a munkát és tömegesen vonultak a ligetbe, ahol Bokányi Dezső beszélt a tömegnek és határozati javaslatban követelték a kormány megbuktatását. Ugyanakkor a fontosabb vidéki városokban is voltak választójogi gyűlések.

Hasonló jelszavakkal ünnepelte meg a fővárosi munkásság 1918. május elsejét is. Az SZDP felhívása alapján munkaszünettel ünnepeltek, de a villamosok közlekedtek. Az 1917-eshez hasonlóan a liget környékén 4 helyen volt nagygyűlés és több szakma a saját helyiségében tartott gyűlést. A jelszavak: a nyolcórás munkaidő kivívása, az általános választójog és a népek békéjének kivívása volt. A Hungária kertben Bokányi Dezső, „a Trieszti Nő”-nél Garbai Sándor, a Kologerszki kertben Buchinger Manó, a „Zöld Vadász”-ban Weltner Jakab mondott beszédet. A távolabbi kerületekben külön voltak gyűlések. Óbudán Czabán Samu, Kőbányán Csillag Ferenc, Újpesten Czóbel Ernő, Kispesten szintén Buchinger Manó beszélt. Gyűléseket tartottak még Albertfalván, Nagytétényben, Erzsébetfalván, Csepelen, Pestújhelyen. A nyomdászok, a cipészek, a famunkások és a festők szakmai helyiségekben ünnepeltek.¹⁴⁹

Májusban a kormány a budapesti főkapitány bizalmas jelentését tárgyalta, mely szerint „újra komoly veszedelem fenyeget az általános sztrájkot illetőleg, mellyel szemben a legmesszebbmenő intézkedések szükségesek. Újra szabotázs kezdődött az egyik gyárban 1500 nőmunkással, egy másik gyárban ismét hatalmi kérdés merült fel, mert a munkások egy nekik nem tetsző művezető elbocsátását követelték és sztrájkba léptek. A főkapitány jelentései a *legkomolyabb aggodalmakra adnak okot.*” A kormány elhatározta, amennyiben általános, vagy csak szélesebb körű sztrájkmozgalom keletkezne, azonnal ki kell hirdetni a statáriumot.¹⁵⁰

A választójogi gyűlések közben is voltak bérmozgalmak, bár ezek nem a nagy létszámú és erős szervezeteknél tapasztalhatók ekkor, hanem éppen a mozgalom fellendülésének hatására azoknál a szakmáknál, ahol elmaradt a szervezkedés és kisebb létszámú a munkásság. Pl. április 7-én a „Bécsi Biztosítónál” a magánalkalmazottak, április 24-én a sütőmunkások indítottak bérmozgalmat. Május 12-én hosszú bérharc eredményeként a kórházi alkalmazottak kaptak 100%-os béremelést, 50%-os háborús pótlékot. Május 16-án áruházi kereskedelmi alkalmazottak, május 17-én a fővárosi oktató személyzet kezdett bérmozgalmat. A pedagógusok küldöttsége megjelent a Városházán és a régi ígéretek valóra váltását követelte a város vezetőségétől. Május 20-án a húsipari munkások a munkaidő csökkentéséért léptek akcióba. Június 4-én a pincérek, június 8-án a bérkocsisok alkalmazottai kezdtek mozgalmat. Június 9-én a Richter vegyészeti gyár dolgozói követelték 40%-os béremelést és a túlórák 100%-os kifizetését. Ugyanakkor a villamosvasúti alkalmazottak magasabb bérért, rövidebb szolgálati időért és egyesülési jogért indítottak mozgalmat. Június 16-án a fodrász alkalmazottak a

¹⁴⁹ Népszava, 1918. május 3. 5. o.

¹⁵⁰ OL. ME. Mtj. 1918. máj. 22. *Iványi E.*: i. m. 454. o.

vasárnapi munkaszünetért és az esti 7 órai zárásért indítottak mozgalmat.¹⁵¹ Június végén és július elején a szabók, főleg a női konfekciósabók követeltek béremelést.¹⁵²

1918 nyarán már a munkásság elégedetlensége olyan nagyfokú volt, hogy annak szükség-szerűen nagyméretű tömegmozgalmat kellett kiváltania.

A MÁV gépgyári munkások már tavasszal bérmozgalmat indítottak és Szerényi kereskedelmi miniszter, hogy a munkásság forró hangulatát lecsillapítsa, megígérte a segéd-munkások bérének felemelését. Az ígéret be nem tartása miatt június 17-én az öntőműhely segéd munkásai megtagadták a munkát. A Hadügyminisztérium utasítására felvették a munkát, de 19-én de. újra abbahagyták. A gyárba vezényelt csendőrparancsnok Zselyonka őrnagy 20-án reggel kihallgatásra rendelte Závady Ferenc öntődei segéd munkás bizalmi. Az öntődei munkások mintegy 400-an kísérték társukat, akiket a csendőrség puskatussal kényszerített vissza a műhelyekbe. Ennek hírére a gépgyár mintegy ezer munkása abbahagyta a munkát és kivonult a gyárudvarra. A csendőrség szét akarta kergetni a munkásokat, de azok vasdarabokkal, szerszámokkal védekeztek. A parancsnok tűzparancsot adott és ennek eredményeként 4 munkás meghalt és 20 súlyos sebesülést szenvedett. A vérengzés után a munkások egy része elhagyta a gyárat és a szomszédos Ganz Vagonygyár munkásaival együtt a parlamenthez vonult, más részük pedig megrohanta a gyárvezetőség irodáit és szétrombolta a berendezést.¹⁵³

A MÁV gépgyári eseményeknek hamarosan híre ment és délben már több mint 4000 munkás tüntetett a Szabadság téren, kiknek Landler Jenő lelkesítő beszédet tartott. Beszédében kijelentette, hogy a „munkásságnak cselekednie kell és a véres eseményekért bosszút kell állnia”.¹⁵⁴

Az SZDP vezetői nem gondoltak arra, hogy a MÁV gépgyári incidens miatt nagyobb méretű tömegmozgalom kezdődik. 20-án este azonban összeült a bizalmi testülete és felháborodva megtárgyalta az eseményeket és kimondta az általános sztrájkot. Kijelentették, hogy a MÁV gépgyáriakkal szolidaritást vállalnak, az elesett munkásokat a mozgalom vértanúinak tekintik.¹⁵⁵ 20-án már a gépgyárak jelentős része beszüntette a munkát, 21- és 22-én valamennyi budapesti üzem leállt. Megbénult az élet, megállt a forgalom a fővárosban, sztrájkba léptek a posta dolgozói és a nyomdászok. Így 23-án egy fővárosi lap sem jelent meg. Budapesten általánossá vált a sztrájk, mely a kormány hírzárlata ellenére vidékre is kiterjedt. A fontosabb ipari helyeken mindenütt sztrájkoltak. A kormány utasítást adott a sztrájk vezetőinek letartóztatására, azonkívül 13 szakszervezeti lapot is betiltott. A rendőrség majd 300 munkást, zömében bizalmi vett őrizetbe, nagy részüket azonban szabadon kellett bocsátani.

A kormány felhívásokkal, fenyegetéssel próbálta a munkásokat jobb belátásra bírni. A főváros szinte katonai megszállás alatt volt, minden fontosabb csomóponton, útkereszteződésnél, középületnél gépfegyveres osztagok, megkettőzött őrző csapatok védtek a burzsoá rendet.¹⁵⁶ Az SZDP vezetői, hogy a mozgalmat kézben tarthassák, létrehozták a munkástanácsot a januári példa alapján. Ez a munkástanács azonban az SZDP vezetőiből állt, csak leplezte az SZDP politikájának sikertelenségét. Június 27-én ez a munkástanács felhívást tett közzé a sztrájk befejezésére, közölvén, hogy „a munkásság harca elérte a csúcspontját.”¹⁵⁷ A munkások 28–29-én felvették a munkát, azonban ekkor is elégedetlenség és kiábrándultság követte a munkások részéről a sztrájk befejezését. A kormány hozzájárult a sztrájk végén a gépgyáriak bérének 20–30%-kal való felemeléséhez. A sztrájkban mintegy 150 000 budapesti munkás vett részt és a mozgalom elszánt tömegeket mozgató meg, kik az általános sztrájkkal akartak helyzetükön változtatni, kikényszeríteni a háború befejezését és a gyűlölt háborús

¹⁵¹ Népszava, a jelzett időpontokban.

¹⁵² Szabók Szaklapja. 1918. jún. 22. és júl. 20.

¹⁵³ P. T. I. A. XV/1/918/6. bővebben *Fehér András*: A magyarországi munkásság 1918. júniusi sztrájkharcáról. Párttörténeti Közlemények. 1958. jan. 40. o.

¹⁵⁴ Ua. és *Andics E.*: i. m. 42. o.

¹⁵⁵ P. T. I. A. XV/1/918/25.

¹⁵⁶ „8 órai Újság”. 1918. június 29. A sztrájkoló Budapest.

¹⁵⁷ Népszava. 1918. jún. 27. 1. o.

11. Rendőrkonon a Földművelésügyi Minisztérium sarkán a mávagyári sortűz után, 1918. június 20-án délben. (A cenzúra nem engedte közölni.)

12. Áruhiány miatt lezárt cipőüzlet a háború utolsó évében.

kormányt demokratikus uralommal felváltani. A sztrájk az SZDP akarata ellenére vált általánossá, a szervezésében az egyre radikalizálódó bizalmiak játszottak szerepet. Bár az SZDP vezetői, főleg a sztrájk befejezése idején, még mindig befolyásuk alatt tudták tartani a munkásosztály ezen középső és alsó vezető rétegét.

1918 nyarán az elnyomott, hosszú háború alatt meggyötört munkások változást akartak. A hosszú vérontás után békét, a háborús nyomor után emberi életet, a politikai jogtalanság után népiuralmat.

Az egész országban érződött a forradalom szele. A tömegek türelme végleg elfogyott és az uralkodó osztály józanabb tagjai is látták a változások szükségességét. A forradalom viharadara így szólalt meg:

„... jöjjön valami más,
Oh, forradalmak, miért késnek?”

Sem a dolgozók, sem az elnyomók nem tudtak az eddigi módon tovább élni, az eddigi állapotban megmaradni. A háborúellenes mozgalmak vészjósló példaként mutatták a munkások, a parasztok, a katonák és a kispolgárság egy részének elkeseredettségét és a „más, az új” utáni vágyát, és elszántságát azok megvalósítására.

E hangulat kialakításában fontos szerep jutott a fővárosnak, ahol a hangulat a legforróbb, az ellentétek legélesebbek. Itt érzékelhető legélesebben a háborús gazdagok pöffeszkedése és legnagyobb tömegben a nyomorba taszított munkásság.

Ez a mintegy 150 000 főt kitevő, erősen koncentrált ipari munkásság és a háború végén őt támogató proletár és más nincstelen réteg százazres tömege olyan bázist jelentett a forradalom számára, mely nélkül a további események elképzelhetetlenek.

A mozgalom résztvevői az SZDP vezetőinek tevékenysége ellenére is jelentős tapasztalatokat szereztek. A munkásság a harcok közben radikalizálódott, kitermelte a maga vezetőit és egyre inkább olyan folytatást várt, mely megoldja azokat a kívánságokat, melyeket a harc folyamán követelt.

Az 1915-ös és 1916-os év gazdasági harcai a háborús drágaság ellen, majd 1917-ben a gazdasági harcokkal együtt jelentkező politikai célok, elsősorban az általános választójog kivívásáért folytatott küzdelem, majd az 1918 első felében lezajlott nagyméretű tömegmozgalmak, általános sztrájkok a mérföldkövei a fővárosi munkásság forradalmasodásának.

E harci tapasztalatok alapján erősödtek meg a baloldali szociáldemokrata csoportok, öntudatosodtak a gyárak, szakmák bizalmijai. Majd minden fontosabb gyárban megvoltak a képviselők,¹⁵⁸ akik egyrészt a gazdasági és politikai harc egyes szakaszaiban vezették munkatársaik mozgalmait, másrészt az SZDP hivatalos vezetésével szemben hangot is adtak azoknak, bár az SZDP egész a háború befejezéséig befolyást gyakorolt a bizalmiak testületére. A kommunista mozgalom megteremtése idején ezek a rétegek, illetve csoportok támogatták következetesen a forradalmi Oroszországból hazatért kommunista vezetőköt és egyúttal biztosították a kommunista mozgalom tömegbefolyását.

E harci tapasztalatok és a fővárosi munkásság objektív helyzete azok a tényezők, melyek az 1918-as polgári demokratikus forradalom, majd a Tanácsköztársaság létrehozását lehetővé tették.

¹⁵⁸ *Milési György*: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról. Bp., 1962. 16. o., a a kiegészítések P.T.I. A. Szántó Béla és Szaton Rezső visszaemlékezéseiből; **Lipták gyárban**: Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Hikadé Aladár, Hiser Károly, Kaiser Frigyes; **Teudloff és Dittrich gyárban**: Jakab Rudolf, Kajári István; **Csepeli WM gyárban**: Ösztereichér Sándor, Suller Béla, Kiss (Ferenc)? Chlepkó József, Mészáros Áron, Váradi József, Bajáki Ferenc, Cservenka Miklós, Vitéz János, Stranzki Ferenc, Muzsala Ferenc, Kóvágó Lajos, Nemes István, Varga és Bethlendi; **a Mátyásföldi Repülőgépgyárban**: Mikulik József, Mosolygó Antal, Thicán Henrik; **az Albertfalvi Repülőgépgyárban**: Csiky Imre, Markovics; **a Schlick-Nicholson gyárban**: Matisán Béla; **a MÁV Gépgyárban**: Zavadi Ferenc, Magyar Ferenc, Hamari Árpád, Kötél Ferenc, Schrötter Ferenc; **a Ganz-Fiath gyárban**: Szaton Rezső; **az Egyesült Izzó gyárban**: Lévai Oszkár; **az Északi Főműhelyben**: Nagy Sándor.

ПОЛОЖЕНИЕ И РЕВОЛЮЦИОНИЗАЦИЯ РАБОЧИХ СТОЛИЦЫ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

До начала первой мировой войны Будапешт по сравнению с другими областями страны был экономически развитым городом, как по количеству продуктов, так и по сумме вложенного в промышленность капитала и числу занятых в промышленности рабочих. Больше половины населения столицы, т. е. 260 000 — были рабочими и из них в промышленности работало 152 000. Промышленные рабочие столицы составляли 30%-ов рабочих занятых в промышленности всей страны.

После возникновения войны роль столицы возросла ещё больше. Концентрация в промышленности, а особенно в области металлообработки, увеличилась. Возросло число рабочих военной промышленности, что дало им больший вес и значение в обществе.

Из-за войны положение рабочих столицы очень ухудшилось. В ходе войны расходы на питание возросли в пять раз, а зарплата, после долгой борьбы рабочих, увеличилась на 330—400%. Однако из этого на питание надо было тратить 70—85% всего заработка.

Чрезвычайные законы военного времени, милитаризация заводов связали руки рабочим, разрушили рамки профсоюзов. Из-за вызова в армию организационная жизнь приостановилась.

С точки зрения руководителей СДП, рабочий класс также должен был брать на себя часть военной нагрузки всей страны, „классовую борьбу временно прекратить“.

В ходе войны возникали первые экономические требования, девизом которых был протест против затянувшейся войны и обнищания.

Уже в конце 1915 г. и ещё больше в 1916 г. возросли экономические требования рабочих столицы, особенно рабочих концентрированной металлургической промышленности.

Почти не было такого крупного завода, где не возникло бы движение, иногда по несколько раз, направленное на повышение зарплаты.

Ещё более характерной стала борьба за повышение зарплаты в 1917 г., когда в неё включались политические требования, и особенно движение за право на выборы.

В это же время организационная жизнь рабочих также усилилась, умножился тираж профсоюзной печати, число организованных рабочих возросло и в тех отраслях промышленности, где этого не было, например у железнодорожников, городских и частных служащих.

Во время этой борьбы столичный рабочий класс радикализировался и вырастил из своей среды низших и средних руководителей движения. В борьбе они обретали политическое сознание, хотя руководители СДП в период всей мировой войны оказывали на них своё влияние.

Значительным результатом рабочего движения было празднование 1-го мая 1917 г. и столичная демонстрация 8 июня за право на выборы. Большой толчок движению будапештских рабочих дала победа Великой Октябрьской Социалистической Революции. Эту победу рабочие столицы приветствовали на большом митинге 25 ноября 1917 г.

Под влиянием „русского примера“ и в результате подчёма рабочего движения в январе 1918 г. вспыхнула 3 дневная, а в июне 7 дневная всеобщая за-

бастовка. В марте этого года капиталисты ответили рабочим недельным локаутом в металлургической промышленности. Это было направлено и против требования рабочими 8 часового рабочего дня.

Борьба за повышение заработной платы, опыт политического движения и, конечно, обнищание рабочих во время войны сделали главной базой революции сконцентрированных рабочих столицы.

На них опирались левые социалдемократы, начинавшие играть всё более важную роль, а также и возникающее коммунистическое движение. Без этой силы не могли бы возникнуть гражданская демократическая революция и Советская Республика.

BARACZKA ISTVÁN
A BUDAI NÁDASDY-HÁZ SZÁMADÁSA
(1530. IX. 30—1531. I. 13.)

A Mohácsra következő másfél-két évtizedben keletkezett és levéltárainkban reánk egyébként is gyéren maradt iratok ritkán és töredékesen tudósítják a kutatót a főváros nehéz időinek konkrét gazdasági problémáiról. A piac helyzete, a lakosság áruellátása, az áruk mineműsége, az árak alakulása, a munkabérek viszonyai, a pénz értékváltozásai meg éppenséggel olyanok, hogy rájuk elvétve esik fény. Ennek következtében méltán tarthat számot az érdeklődésre az a 30×22 cm méretű tizenöt lapnyi füzet, amelyet a Magyar Országos Levéltár E. szekciójának 185. sorszámú fondja (Archivum familiae Nádasdy), közelebről ennek Fasc. B. 1555 jelzetű iratcsomója őriz.

A füzet Budán keletkezett, itt írja azt Nádasdy Tamás egyik számadója az 1530. év szeptemberének végétől az 1531. év januárjának közepéig. Első három lapja üres, a 4^f. lapon kezdő feljegyzéseit a számadó és folytatólag írja a 11^f. lap kétharmadáig. Innen a 11^v. lap is, valamint a 12—14. lapok ismét üresek, a 15^f. lapon pedig már a számadásunkhoz nem tartozó fél oldalnyi feljegyzés olvasható, a Debrecenből kapott gabonafélék nyilvántartása.

Szűken hatodfél lapra terjed tehát mindössze az a szöveg, amely Nádasdy Tamás budai háza számadásának tekinthető, s amelyet a következőkben adunk közre.

1530. IX. 30.

Registrum super exitus pecuniarum per doninum¹ feria sexta ante Francisci ad maunas² meas datarum et assignatarum,³ anno 1530.

Eodem die ex Pest pisces		den. LXXXV
Eodem die hic Bude pisces		den. LX
Eodem die vsonem		den. XXXV
Eodem die pisa et espynalch		den. XVI
Eodem die amigdalum		den. XXV
Eodem die vnum ffwnt piper	fl. II	den. XXXX
Eodem die crocum	fl. II	
Eodem die zýngibex ⁴	fl. I	
Eodem die rýskaza		den. XXV

1530. X. 3.

Feria seonda⁵ ante Francisci
feci portare aquam calidam

den. XXV

¹ Recte: dominum.

² Recte: manus.

³ Recte: assignatarum.

⁴ Recte: zýngiber.

⁵ Recte: secunda.